

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE İÇ BORÇ SORUNU VE İÇ BORÇLARIN SINIRLANDIRILMASI

Ferhat Başkan ÖZGEN

Danışman
Yrd.Doç.Dr. Hakan AY

2002

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'deki iç borç sorunu, çeşitli yönleriyle tanımlanmış ve bu sorunun çözümü için, iç borçlanmanın sınırlandırılması gerektiği iddia edilmiştir. İç borçlanmanın sınırlandırılmasına katkı yapabilecek öneriler ortaya atılmış; bu önerilerin Türkiye şartlarında uygulanabilirlikleri tartışılmıştır. İç borç sorununu çözme amacına hizmet edebilecek her türlü önerinin, daha fazla tartışılmasının gerekli olduğuna işaret edilmiştir.

İktisat okullarının devlet borçlanmasına bakış açılarının ve son yıllarda iç borç yönetimlerinde malî disiplini esas alan reformların incelenmesi, Türkiye'de iç borç sorununu tanımlamak için, bize, kuramsal bir temel sağlamıştır. Önce ülkelerarası karşılaştırma yapılmış, daha sonra oransal analiz yöntemiyle iç borçların miktarı ve gelişimi değerlendirilmiştir. İç borçlanmanın Türkiye'ye özgü özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu özelliklere sahip iç borçlar ile diğer belli başlı makroekonomik değişkenler arasındaki muhtemel ilişkiler, iktisat teorisi ağırlıklı bir bakış açısıyla Türkiye için yorumlanmıştır. Bir ekonometrik ve bir de ampirik uygulama sayesinde, iç borçların iktisadî etkileri hakkında yapılan yorumların, daha sağlam temellere oturmasına gayret edilmiştir. Bu analizler sonunda, Türkiye'de iç borçların, aslında sürdürülebilir olmadığı ve zararlı iktisadî etkilere yol açabildiği bulunmuştur.

Bu çalışmada iç borçların sınırlandırılmasına yönelik öneriler, çok farklı başlıklar altında yer alsa da, aslında, uygulama kararlılığına ilişkin stratejiler ve rakamsal önlemler olmak üzere, iki temel kategoride incelenebilir. Rakamsal önlemleri, iç-dış borçlanmaya stok ve net borçlanma cinsinden kesin sınırlar konulması, bütçenin genel büyüklüğünün, bütçe açıklarının, kamu harcamalarının ve para arzı artış hızının sınırlandırılması, olarak özetleyebiliriz. Prosedürel önlemler ise, şeffaflık, malî sorumluluk, malî disiplin, denk dönemsel bütçe, bütçe hazırlama-raporlama ve denetleme tekniklerinin geliştirilmesi, kurumlararası koordinasyon, vergi ve finans reformu başlıkları altında toplanabilir.

ABSTRACT

The problem of domestic debt in Turkey and its solutions are analysed in this study. In order to limit domestic debt, various alternative methods and their appropriateness are discussed. It is suggested that new methods together with the existing methods to control the domestic debt should be offered.

The basic framework to define the domestic debt is set by analysing the approaches of the main economic schools and also the new methods which is based on the fiscal discipline in debt management. Having done some country comparisons, development of domestic debt is evaluated by ratio analyses. The relationship between domestic debt and some other macroeconomic indicators is examined from an economic theory point of view. The economic effects of domestic borrowing are investigated by both an empirical analyses and an econometric analyses. The results indicated that domestic debt in Turkey is not sustainable and has harmful effects on the economy.

Domestic debt can be classified into two: (1) decision-making strategies and (2) numerical measures. The letter includes constraining the stock and net borrowing, narrowing the size of the budget and its deficits, slowing down the public expenditures and money supply. On the other hand, the former is made up of transparency, fiscal responsibility, fiscal discipline, balanced budget, improving the methods of preparing-reporting-inspecting budget, inter-institutional coordination and finally, tax and financial reform.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
YÖK DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XII
ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	XV

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU BORÇLANMASININ ANLAMI, KAPSAMI VE ETKİLERİ

I- Kamu Finansman Araçları	1
II- Bir Kamu Finansman Aracı Olarak Borçlanma	2
A- Olağanüstü Giderlerin Finansmanı İçin Borçlanma	6
B- Kamu Yatırımları ve Kalkınmanın Finansmanı İçin Borçlanma	6
C- Para Piyasasının Düzenlenmesi, Açık Piyasa İşlemleri Amacıyla Borçlanma	6
D- Kısa Dönem Gelir ve Giderler Arasında Uyum Sağlamak İçin Borçlanma ...	7
E- Bütçe Açıklarını Kapatmak Amacıyla Borçlanma	7
F- Daha Önceki Borçları Ödemek İçin Borçlanma	8
III- Kamu Borçlarının Sınıflandırılması	8
A- Kısa, Orta ve Uzun Vadeli Borçlanma	8
B- İç ve Dış Borçlanma	9
C- Zorunlu, Zorlayışlı ve İsteğe Bağlı Borçlanma	10
IV- Kamu Borçlarının İktisadî Etkileri	11
V- İktisat Okullarının Borçlanmaya İlişkin Görüşleri	15
A- Klasik İktisadın Borçlanmaya İlişkin Görüşleri	15
B- Neoklasik İktisadın Borçlanmaya İlişkin Görüşleri	20
C- Yeni Klasik İktisadın Borçlanmaya İlişkin Görüşleri	24
D- Keynesyen İktisadın Borçlanmaya İlişkin Görüşleri	29

İKİNCİ BÖLÜM
İÇ BORÇ SORUNU KARŞISINDA İÇ BORÇ YÖNETİMLERİNDE
YAŞANAN DEĞİŞİM VE MALÎ DISİPLİN

I- İç Borç Yönetimi	38
A- İç Borç Yönetiminin Politika Yönü	39
B- İç Borç Yönetiminin Hukuksal Yönü	41
1- Devlet Borçlanmasında Hukuki Altyapı ve Borçlanma Yetkisi	41
2- Borç Alanla Borç Veren Arasındaki Hukuksal İlişkiler	42
3- Alacaklılara Sağlanan Menfaatler	43
<i>a- Faiz Ödemesi</i>	<i>44</i>
<i>b- İkinci Derece Avantajlar</i>	<i>45</i>
<i>c- Fiyat Yükselişleri, Borcun Erken Ödenmeyeceğine Dair Garantiler ...</i>	<i>48</i>
C- İç Borç Yönetiminin Teknik Yönü	49
1- Kimlere Satış Yapılacağı	49
2- Vade ve Faiz	50
3- DİBS'lerin Getirileri	51
4- DİBS'lerin Risk Primleri	52
5- DİBS'lerin Satış Yöntemleri	53
<i>a- İhale Yöntemiyle Borçlanma</i>	<i>53</i>
<i>b- TAB Yöntemiyle Borçlanma</i>	<i>55</i>
<i>c- Merkez Bankası'ndan Borçlanma</i>	<i>55</i>
D- Olağan ve Olağanüstü Borç Yönetimi İşlemleri	56
E- Dünyada İç Borç Yönetimlerinde Meydana Gelen Değişiklikler	57
II- İç Borç Sorununun Önlenmesinde Malî Disiplinin Yeri ve Önemi	62
A- Malî Sorumluluk Ahlakı	66
B- Malî Şeffaflık	68
C- Malî Disiplin	71
1- Malî Kurallar	71
2- Bütçe Birliği İlkesi ve Denk Bütçe Kuralı	75
3- Borçlanmaya ve Borç Stokuna Sınır Getirilmesi	79

4- Uzun Dönemli Bir Makroekonomik İstikrar Programının Uygulanması .	79
<i>a-Parasal Disiplin</i>	80
<i>b- Üretim ve İstihdamın Arttırılması ve Gelir Dağılımı</i>	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İÇ BORÇLARIN GELİŞİMİ VE ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR

I- Kamu Açıklarının Ülkelerarası Karşılaştırması	83
A- Seçilmiş Ülkeler Arasında Kamu Açıkları/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri	83
B- Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Kamu Açıkları/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri	85
C- Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Kamu Açıkları/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri	86
II- Kamu Borcunun Ülkelerarası Karşılaştırması	87
1- Seçilmiş Ülkeler Arasında İç Borçlanma/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri	87
2- Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Toplam Borç Stoku/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri	89
3- GOÜ'ler ve Orta Avrupa Ülkeleri Arasında Toplam Borç Stoku/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri	90
III- Türkiye'de İç Borçların Miktarı ve Gelişimi	92
A- Kamu Kesimi Borçlanma Gereği	92
B- İç Borç Yükü ve Net İç Borçlanma	97
C- İç Borç Yükünün Dağılımı	100
D- İç Borç Servisinin Vergi Gelirlerine Oranı	101
E- Devlet İç Borçlanma Senetlerinde Ortalama Yıllık Vade	102
F- İç Borç Stoku İçinde Nakden ve Nakit Dışı Satılan Senetler	103
G- Devlet İç Borçlanma Senetlerinin Alıcıları	105
H- Devlet İç Borçlanma Senetlerinin Faizleri	106
1- Devlet İç Borçlanma Senetlerinde Ortalama Yıllık Faiz	106
2- İç Borç Faizlerinin Mevduat ve Kredi Faizleriyle Karşılaştırılması	107
3- Devlet İç Borçlanma Senetlerinin Reel Faizleri ve İktisadî Büyüme	108

IV-Türkiye'de İç Borçların İktisadî Etkilerinin Analizi	109
A- Devlet Borçlanmasının Maliyeti	109
B- İç Borç-Faiz Oranları İlişkisi	112
C- İç Borç-Para Arzı İlişkisi	118
D- İç Borç-Toplam Tasarruflar İlişkisi	125
E- İç Borç-Toplam Tüketim İlişkisi	127
F- İç Borç-Toplam Yatırımlar İlişkisi	133
G- İç Borç-Enflasyon ve Stagflasyon İlişkisi	134
H- İç Borç-Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi	140
I- İç Borç-Döviz Kuru ve Ödemeler Dengesi İlişkisi	142
İ- İç Borcun Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri	146
J- İç Borcun Vergi Sistemi ve Vergi Gelirleri Üzerine Etkileri	149
V- Türkiye'de İç Borçların İktisadî Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi	152
A- Vektör Otoregressif Model (VAR)	153
1- VAR'da Granger Nedenselliği	155
2- Varyans Ayrıştırması	156
3- Etki-Tepki Fonksiyonları	157
B- Kullanılan Değişkenler ve Seriler	158
C- Genişletilmiş Dickey Fuller Testi, Serilerin Durağanlığının Kontrolü	159
D- İç Borçların İktisadî Etkilerine İlişkin VAR Analizi Sonuçları	161
1- F Testi Sonuçları	161
2- Çoklu Varyans Ayrıştırması Sonuçları	165
3- Etki-Tepki Analizi Sonuçları	167
4- VAR Analizi Sonuçları Hakkında Genel Değerlendirmeler	169

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İÇ BORÇLARIN SINIRLANDIRILMASI

I- Türkiye'de İç Borçların Sürdürülebilirliğinin Malî Tutarlılık Yaklaşımıyla Analizi	175
A- Değişkenler, Seriler ve Yöntem	178
B- Malî Politikalarda Uyumsuzluğun Boyutları ve İç Borçların Sürdürülebilirliği	182

1- Bütçe Kısıtı Denklemine Göre Malî Uyumsuzluğun Boyutları	182
2- Makroekonomik Hedeflerle Tutarlı Finanse Edilebilir Kamu Açığı ve Sapma	183
3- Türkiye'de İç Borçların Sürdürülebilirliği	185
II- Türkiye'de İç Borçların Sınırlandırılması Gereği	188
III- Türkiye'de İç Borçların Sınırlandırılması Önerisi	189
A- Ekonomide Kontrol Tartışmaları Işığında İç Borcun Sınırlandırılması Önerisi	190
B- Devletin Para Basma Tekelinin Kırılması Yoluyla İç Borcun Sınırlandırılması	192
C- Devletin Borçlanma Yetkisi ve İç Borçların Sınırlandırılması	196
D- Borç Piyasasının Oligopolistik Yapısının Kırılmasına Yönelik Önlemler	214
E- Kamu Bankalarının Görev Zararları Sorunu ve İç Borçların Sınırlandırılması	219
F- Kamu Borçlarının İzlenmesinde Daha Farklı Bir Muhasebe Sistemi	220
G- İç Borçların Sınırlandırılması İçin Malî Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Önlemler	222
1- Kamu Finansmanında Denetimin Artırılması	222
2- Borç Yönetiminin Etkinliğinin Artırılması ve Yeni Bir İç Borç Yönetimi	224
3- Kurumlararası İşbirliğinin Artırılması	235
H- DİBS İkincil Piyasasının Geliştirilmesine Yönelik Önlemler	238
I- Para Arzını ve Likiditeyi Kontrol Etmeye Yönelik Önlemler	242
İ- Denk Bütçe, Kamu Harcamalarında Verimlilik ve İç Borçların Sınırlandırılması	246
J- Optimal Vergileme Yaklaşımı ve İç Borçların Sınırlandırılması	254
IV- İç Borçların Sınırlandırılması İçin Özel Sektöre Düşen Görevler	260
SONUÇ VE ÖNERİLER	265
KAYNAKLAR	289
EKLER	310

KISALTMALAR

API	: Açık Piyasa İşlemleri
BİS	: Bank for International Settlements (Uluslararası Ödemeler Bankası)
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senedi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EUROSTAT	: Statistical Office of the European Communities (Avrupa Topluluğu İstatistik Bürosu)
EVDS	: Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadî Teşebbüsü
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KKFA	: Kamu Kesimi Finansman Açıkları
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
METU	: Middle East Technical University (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
ÖTDT	: Özel Tertip Devlet Tahvili
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
VAR	: Vector Autoregressive Approach (Vektör Otoresressive Yaklaşım)

ŞEKİL, GRAFİK VE TABLOLAR LİSTESİ

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1	: Çağdaş Anlamda Borç Yönetimi Kavramının İçeriği	39
Şekil 2.2	: Teknik Anlamda Borç Yönetimi	49
Şekil 2.3	: Malî İstikrar İçin Malî Disiplin, Malî Sorumluluk ve Malî Şeffaflık İlkeleri Arasındaki İlişkiler	65
Şekil 3.1	: VAR Analizi F Testi Sonuçları	164

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1	: Seçilmiş Ülkeler Arasında Kamu Açıkları/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri.....	84
Grafik 3.2	: Avrupa Birliğine Üye Ülkelerin Kamu Açıkları.....	85
Grafik 3.3	: Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Kamu Açıkları/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri.....	86
Grafik 3.4	: Seçilmiş Ülkeler Arasında İç Borçlanma/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri.....	88
Grafik 3.5	: Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Toplam Borç Stoku/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri.....	89
Grafik 3.6	: GOÜ'ler ve Orta ve Avrupa Ülkeleri Arasında Toplam Borç Stoku/GSMH Oranı Açısından Türkiye'nin Yeri.....	91
Grafik 3.7	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı	93
Grafik 3.8	: KKBG'nin Bütçe Türleri İtibariyle Dağılımı	94
Grafik 3.9	: KKBG İçinde İç Borç, Dış Borç ve Avansların Payı.....	96
Grafik 3.10	: İç Borç Yüğü	98
Grafik 3.11	: Net İç Borçlanmanın GSMH'ya Oranı	99
Grafik 3.12	: İç Borç Stoğunun Türleri İtibariyle Dağılımı	100
Grafik 3.13	: İç Borç Servisinin Vergi Gelirlerine Oranı	101
Grafik 3.14	: Devlet İç Borçlanma Senetlerinde Ortalama Yıllık Vade	103
Grafik 3.15	: Nakden ve Nakit Dışı Satılan Tahvillerin Toplam Net İç Borçlanma İçindeki Payı	104
Grafik 3.16	: Nakden ve Nakit Dışı Satılan Bonoların Toplam Net İç Borçlanma İçindeki Payı	104
Grafik 3.17	: Devlet İç Borçlanma Senetlerinin Alıcıları İtibariyle Dağılımı ...	106

Grafik 3.18 :	Devlet İç Borçlanma Senetlerinde Ortalama Yıllık Faiz	107
Grafik 3.19 :	İç Borç Faizlerinin Mevduat ve Kredi Faizleriyle Karşılaştırılması	108
Grafik 3.20 :	DİBS Reel Faizleri ve İktisadi Büyüme	109
Grafik 4.1 :	Bütçe Kısıtı Denklemine Göre Cari Yılda Malî Uyumsuzluğun Boyutları	183
Grafik 4.2 :	Makroekonomik Hedeflerle Tutarlı Finanse Edilebilir Kamu Finansman Açığı ve Sapma	184
Grafik 4.3 :	Reel İç Borç Stokundaki Net Artışın Reel GSMH'ya Oranı	186
Grafik 4.4 :	Diğer Koşullar Sabitken İç Borçların Sürdürülebilirliği (Olması Gereken Net Yüzdesel Artış)	187
Grafik 4.5 :	Borçlanma Yetkisinin Artırıldığı Yıllar, Seçim Yılları ve KKBG'ndeki Artış	202

TABLolar LİSTESİ

Tablo 4.1 :	Kamu Borçlarının Sürdürülebilirliği Analizlerinde Kullanılan Rasyolar	176
Tablo 4.2 :	Malî Tutarlılık Analizi Sonuçları	181

GİRİŞ

Devlet borçları, günümüzde her ülkede büyük miktarlara ulaşarak, kamu maliyesi ve genel ekonomi için önemli bir sorun haline gelmiştir. 20. Yüzyılın ikinci çeyreği içinde, borçlanmayı olağanüstü bir gelir kaynağı olarak gören klasik iktisadî yaklaşımlar, yerini, yine borçlanmayı bir iktisat politikası aracı olarak kullanma eğiliminde olan talep yönlü yaklaşımlara bırakmıştır. Pek çok ülke, iç ve dış borçlarını arttırmıştır. Daha önce ulusal düzeyde önemli olan devlet borçları, bu gelişmelerle artık uluslararası düzeyde de tartışılmaya başlanmıştır.

Devlet borçlanmasının hangi amaçla yapıldığı, borcun hangi kaynaklardan sağlandığı, devlete ve vatandaşlara bir yük getirip getirmediği, nerelerde kullanıldığı, kamu borç yönetimi vb. konular, eskiden beri ele alınmaktadır. Ama bugün devlet borçlanması, sözü edilen yaklaşım değişikliği nedeniyle özellikle borcun miktarında meydana gelen artış yüzünden, daha fazla önemli ve karmaşık hale gelmiştir. Devlet borçlarındaki artış, borçlanmaya ilişkin amaç, kaynak, yük, kullanım ve yönetim unsurlarının önemini arttırmakta, bu unsurların her birinde biraz da yaklaşım farklılıklarından kaynaklanan sorunlara neden olmaktadır.

Konuyu ve sorunları tanımlamada, ilgili kavramların içerikleri hususunda bir görüş birliğine varmada, onları sınıflandırmada, kısacası genelde borçlanma özelde de bu tezin ilgi alanına giren iç borçlanma konusunda teorik çerçeveyi tartışmasız kurabilmede çeşitli engellerimiz vardır. Devlet hangi amaçlarla borçlanmalıdır? Borçlanırken hangi kaynaklardan yararlanmalıdır? Borç yükü, toplum ve ekonomi için ne zaman zararlı olur? Borçlanma ile elde edilen kaynakları devlet, ne tür harcamalar için kullanmalıdır? Devlet borçlanmasında borç yönetiminin nasıl işlemesi gerekir? Bütün bu sorular üzerinde literatürde tam bir görüş birliği yoktur.

Klasik ve neoklasik iktisat merkezli yaklaşımlar, hâlâ borçlanmayı olağanüstü gelir kaynağı olarak görme eğilimlerini destekleyen güçlü argümanlara sahiptirler. Talep yönlü yaklaşımların argümanları ise, tam rekabetçi piyasaların her alanda hâkim olamayacakları gerçeği önemini korudukça, güçlü olmaya devam edecektir. Borçlanmanın iktisat politikası aracı olma özelliği gözardı edilemeyecektir.

Böylesi bir ortamda tezin başlığına yansıyan şekliyle, "bir borç sorununun var olup olmadığını" belki de felsefî anlamda tartışmak gerekebilir. Görünüşte var olan

sorun, belki de bir çözümün başlangıcı olabilir. Piyasalar kendi kendilerini disipline edemiyorlarsa, özlenen üretimi ve özlenen refahı sağlayamıyorlarsa, o zaman onların önüne sorunlar yumağının yığılması, gerçek sorunu farketme adına topluma bir ivme kazandırabilir mi? Piyasaların işleyişinde meydana gelen aynı zamanda sosyal yapıya da bağlı aksaklıkları düzeltmek amacıyla, düzenleyici otoritenin inisiyatif alanı ne kadar genişletilebilir? Bu inisiyatif alanındaki genişleme ile düzenleyici otoritenin topluma karşı sorumluluklarını kötüye kullanması ya da ihmal etmesi arasında bir ilişki var mıdır? Yukarıdaki sorulara verilecek cevaplar, Türkiye’de bir borç sorununun olup olmadığına ve bu sorunun ne kadar ağır olduğuna ilişkin iktisadî-felsefî tartışmaları yönlendirebilir. Tezin kapsamını çok fazla genişleteceğinden, bu tür tartışmalara girilmemesi uygun bulunmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye’de bir kamu borç sorununun var olduğu kabul edilmiştir. Amacımız, iç borç sorununu mümkün olduğunca farklı boyutlarıyla tasvir etmek ve çözüm için altyapı oluşturulmasına katkı yapmaktır. İç borç sorununun geniş bir şekilde analizi ve ardından sorunu çözmek için gerekli, doğru stratejilerin tespit edilmesi ve başarıyla uygulanması önemlidir. Türkiye’deki iç borç sorununun aşılması için iç borçların sınırlandırılması gereklidir.

İç borçlar konusunda Türkçe ve yabancı dildeki iktisat literatürü, genel olarak iç borç sorununun Türkiye’de ne kadar ağır olduğunu vurgular. Oransal analiz ve politika analiziyle, kamu iç borçlanmasında devletin içine düştüğü açmazlar gösterilmeye çalışılır. Bu çalışmaların çoğunun vardığı genel sonuç, devletin iç borçlanma politikasının yanlışlığıdır.

Literatür, Türkiye’de iç borç sorununun varlığı konusunda görüş birliği içindedir, fakat çözüm önerileri yönünden bize göre yeterince zengin değildir. Üstelik, iç borç sorununun ağırlığı ve özellikle sorunun çözümü için ne tür önlemlerin alınabileceği hakkında, birbirine çok zıt öneriler vardır.

Çeşitli iktisat okullarının borçlanmaya ilişkin farklı görüş ve varsayımlarından hareket edilmesi, söz konusu çalışmaların sonuçlarını etkileyen temel nedenlerden biri olabilir. İç borç sorununun geniş analizi konusunda çok sesli bu tür bir tartışma, “doğru önemi” bulmak için istenir ve yararlıdır. Fakat bu

tartışma, çözüme yönelik aksiyon sergileme yollarını tıkamamalıdır. Çözüm üretmeyen, belki de ideolojinin esirinde bir tartışma olmamalıdır.

İç borçlar için çözüm üreten bilimsel yayınların artmasının, yukarıda sözü edilen bu tartışmayı daha sağlam ve faydalı bir zemine çekmede katkısının olabileceğini düşünüyoruz.

Tez konusu üzerinde çalışmaya karar verildiği dönemde, Türkiye’de iç borç sorununun nasıl çözülebileceği konusunda, tamamlanmış bir doktora tezinin bulunmadığı görülmüştür. Buradan hareketle konu üzerinde çalışmaya başlanmıştır. İki yılı geçen çalışma süresinin sonunda, hâlâ iç borçlara ilişkin yıllık sayısal verilerin en az bir yıl geriden gelmesi ve üstelik son rakamların tahminî rakamlar olması, bu rakamların gerçekleşen rakamlardan büyük sapmalar göstermesi ile karşılaşılmaktadır. Veri eksikliği, iç borç sorununu doğru tasvir etmede önümüzdeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Bu tezde Türkiye’de iç borç sorununun çözümü, iç borçların sınırlandırılmasıyla ilişkilendirilmeye çalışılacaktır. Fakat bu ilişkinin, diğer koşulların sabit olduğu varsayımı altında kurulmayacağı, özellikle vurgulanmalıdır. Sorunun sosyolojik boyutu ihmal edilmemelidir. Ayrıca hareket noktamız, öncelikle iç borçların hızla arttırılmasının doğru olmayacağı yönündeki düşüncemizdir. Türkiye’de iç borçlar çok hızlı artmaktadır.

Oyunun kurallarının doğru belirlenmesinin, bireyleri daha dikkatli olmaya iteceği gerçeği bir tarafa, sadece kural merkezli bir bakış açısının, sosyal yapıyı değiştirebilmede çok fazla etkili olamayacağını düşünüyoruz. Yani o “diğer koşulların” da değişmesiyle, iç borcun sınırlandırılması önerimiz, daha sağlam bir temele oturabilir. İktisadî bir sorun olan iç borç sorununun temelinde, sosyal yapıdan kaynaklanan sorunlar da vardır. Fakat bu tezde, iç borçların sınırlandırılması önerilerine destek olacak, kapsamlı bir sosyal yapı değişikliğini öngören öneriler seti hazırlamak, hem tezin kapsamını çok genişletirdi, hem de bir maliye anabilim dalı tezi olma özelliğini geri plana itebilirdi. İç borçların sınırlandırılması önerisinde çoğu zaman iktisadî alanla sınırlı kalacak olmamızın, anlatılan bu kaygılar ve zorunluluklar nedeniyle, büyük bir eksiklik şeklinde algılamayacağını zannediyoruz. Tezin içeriğinden artık kısaca söz edilebilir:

Birinci bölümde, kamu borçlanması teorik olarak incelenecektir. Kamu harcamalarını finanse edecek farklı finansman kaynakları, kamu borçlanmasının bu kaynaklar içindeki önemi ve yeri, devletin borçlanma nedenleri ve borçlanma türleri, borcun iktisadî etkileri kısaca anlatılacaktır. İktisat okullarının borçlanmaya ilişkin görüşleri, iç borçlanmaya ağırlık verilerek aktarılacaktır.

İkinci bölümde iyi bir borç yönetiminin ne gibi özellikleri olması gerektiği, genel olarak iç borç yönetimi ve dünyada borç yönetimlerinde meydana gelen gelişmeler ve reformlar incelenecektir. Malî disiplin kavramının neyi ifade ettiği ve iç borç sorununun önlenmesinde bu kavramın yeri ve önemi tartışılacaktır. İyi bir borç yönetimiyle, malî disiplin arasında çok sıkı bir bağ vardır. Malî disiplini sağlayamayan ülkelerde, borç yönetimleri de aksamaktadır.

Üçüncü bölümde Türkiye’de iç borç sorunu, pek çok yönleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır. Türkiye’de iç borçlanma 1980’den sonra artmış ve genel olarak iç borçlanmadan kaynaklanan, aşılamayan, yapısal sorunlar, bu dönemden sonra ağırlaşmıştır. O yüzden tezde inceleme dönemi olarak 1980 sonrası seçilmiştir. Bu bölümde, iç borçların miktarı ve gelişimi yıllık verilerle grafikler yardımıyla anlatılacaktır. Tablo yerine grafik, daha kolay algılamaya yardım ettiğiinden, bütün çalışma boyunca tercih sebebi olmuştur.

İç borçların iktisadî etkileri analiz edilecektir. İç borçların, faiz oranları, para arzı, toplam tasarruflar, toplam tüketim, toplam yatırımlar, enflasyon, stagflasyon, döviz kuru ve ödemeler dengesi ile ilişkileri değerlendirilecek, gelir dağılımı, vergi sistemi ve vergi gelirleri üzerinde ne gibi etkilerinin olabileceği araştırılacaktır.

Üçüncü bölümde, Türkiye’de iç borç sorununu daha doğru ortaya koyabilmek için, iç borçların iktisadî etkilerinin ekonometrik yaklaşımla analizi de yapılacaktır. Bunun için, son dönemde sıkça kullanılan tekniklerden biri olan VAR (vektör otoregressif yaklaşım) tekniği seçilmiştir. VAR analizi, farklı iktisat okullarının kabul ettiği farklı varsayımların, kurulan ekonometrik modelleri yönlendirici etkilerini en aza indiren bir yaklaşımla yapılır. Bu açıdan VAR yaklaşımının, iç borçların iktisadî etkilerini analiz etmede kullanılabilecek en uygun yaklaşım olduğunu düşünüyoruz.

Son olarak dördüncü bölümde, buraya kadar yapılan çalışmalardan da yararlanarak, Türkiye’de iç borçların niçin sınırlandırılması gerektiği özetlenecek, sınırlandırmada ne gibi bir yöntemin izlenebileceği sorusu tartışılacak, iç borç sorununa yönelik farklı çözüm önerilerinde bulunulacaktır. Bu çerçevede yeri geldiğinde, iç borçları sınırlandırmada başarı sağlamış ülkelerin deneyimlerinden de yararlanılacaktır. Farklı iktisat okullarının iç borçlanmaya ilişkin görüşleri, iç borç yönetimleri ile malî disiplin arasında yakın ilişkinin varlığı ve üçüncü bölümde Türkiye’de iç borç sorununun analizi sonucunda elde edilen bulgular, bizi, iç borç sorununun çözümü için iç borçlanmanın sınırlandırılması gerektiği sonucuna götürebilir.

Dördüncü bölümde, üçüncü bölümdeki VAR analizine ilave olarak, bir başka ampirik analiz daha vardır. Türkiye’de iç borçların sürdürülebilirliği, malî tutarlılık yaklaşımıyla incelenecektir. Malî tutarlılık yaklaşımı, kamu finansmanını bir bütün olarak düşünür; bütçe kısıtı denkleminde yararlanır. Faiz dışı dengeyi değil, işlevsel dengeyi esas alır. Bütçe kısıtı denkleminin her iki yönünde yer alan harcama ve finansman kısıtları açısından, denklemi her ülkenin kendine özgü koşullarına göre genişletmek ve reel değerler kullanarak statik analiz yapmak mümkündür. Malî tutarlılık yaklaşımı ve bütçe kısıtı denklemi, carî yılda inceleme dönemleri kısa tutularak, enflasyon, faiz oranları ve döviz kurları gibi makroekonomik hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı hakkında bilgi alınması amacıyla da kullanılabilir.

Türkiye’de bütçe kısıtı denkleminde, malî dengeyi izlemek amacıyla, nominal değerler üzerinden ve faiz dışı denge esas alınarak yararlanmak, büyük bir hata olabilir. Enflasyon oranının yüksek olduğu bir ülkede, malî dengeyi konsolide bütçe faiz ödemeleri bozuyorsa, iç borçlanma vadesi bir yıldan daha kısaysa, reel değerleri kullanmak ve işlevsel dengeyi gözetmek gereklidir. Bu husus, ekonomik istikrar için malî dengenin birincil açık üzerinden gözetildiğinin iddia edildiği bir dönemde, bu doktora tezinin önerdiği önemli bir alternatif metodolojik görüş olarak, göz önüne alınabilir.

Uzun süren literatür araştırmaları sonucunda vardığımız bir başka nokta, iç borçların sınırlandırılması önerisi konusunda, aslında daha fazla yol katedilmesi gerektiğini anlamamız olmuştur. Bu alanda Türkçe literatür hâlâ çok sınırlıdır. İç

borç sorununun çözümünü, iç borçlanmanın sınırlandırılmasına bağlayan ve bunun nasıl yapılacağını araştıran Türkçe literatürün zenginleşmesi gereklidir.

İç borçların nasıl sınırlandırılacağını tartışmak, bu tartışmayı Türkiye şartlarında uygulanabilirliği bulunan öneriler bazında yapabilmek, bizim için oldukça zor olmuştur. Fakat buna rağmen, tezdeki bütün kurgusal yapı, “ne yapılabilir” sorusu üzerine kurulacağından, iç borçların sınırlandırılması önerimizin gelecekte çok farklı, tartışmaya değer önerilerle genişletilebileceğini umuyoruz. Bir sorunun çözümü için ne yapılabileceğini tartışmak, önce o sorunun üzerine gitmede, sorunu doğru teşhis etmede ve çözmek için aksiyon sergilemede kararlı olmaya bağlıdır. Sonuç olarak bizim için bu doktora tezi, Türkiye’de iç borç sorununun çözümüne belki mütevazî bir katkı sayılabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Borçlanma, devletin kamu hizmetlerini finanse etmek için kullandığı önemli kamu finansman araçlarından biridir. Bir kamu finansman aracı olarak, zamanla vergi gibi olağan bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Kamu finansman araçlarının dengeli bir şekilde kullanılması, gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere daha hızlı iktisadî büyümeyi sağlamak için, daha fazla önem verilmesi gereken bir konudur.

Devlet borçlanmasıyla sunulan mal ve hizmetlerin, bedelinin o ekonomide üretilmesi gerekir. Borçlanmanın kamu finansmanında olağan bir yol olarak kullanılması, aşırı boyutlara varıyorsa, özel ve kamusal ekonomi, borçlanma sonucu yararlandığı mal ve hizmetlerin karşılığını üretmede zorlanabilir. O zaman ekonomik istikrarsızlık etkileri güç kazanır.

Devlet, topluma gerçek fayda sağlamak amacıyla borçlanabilir. Her ülkede, zamana ve şartlara göre, devletin borçlanma nedenlerinin bu amaca uygunluğunu değerlendirebiliriz. Devlet borçlarını sınıflandırabilir ve her bir borçlanma türünün, topluma fayda sağlama amacına ne derece hizmet ettiğini inceleyebiliriz.

Kamu borcunun iktisadî etkileri hakkında, yine bu yaklaşımla genel olarak karar verebiliriz. Fakat kamu borcu konusunda, her ülke için geçerli, kesin bir yargıya varılması mümkün değildir.

Tezin birinci bölümünde devletin borçlanma nedenleri ve borçlanma türleri, borcun iktisadî etkileri yukarıda ifade edilen çerçevede kısaca incelendikten sonra, iktisat okullarının borçlanmaya ilişkin görüşleri, iç borçlanmaya ağırlık verilerek aktarılmıştır.

Klasik, neoklasik ve yeni klasik iktisadın borçlanmaya pek sıcak bakmadığı ifade edilmiştir. Bu yaklaşımlara göre kamu borcu, sermayenin gelişmesini yavaşlatması riski yüzünden zararlıdır. Özel kesimden çekilen kaynakların verimli yatırımlarda kullanılması ihtimali çok zayıftır. Borçlanma sadece para miktarını değiştirdiği için istikrarsızlık etkileri ortaya çıkmaz, aynı zamanda borçlanma sonrasında halkın likidite tercihleri değişirse de istikrarsızlık görülebilir. Borçlanma ile ortaya çıkacak vergi yükü, gelecek nesillere aktarılır ve tasarruf oranındaki düşüş,

kısa dönemde tüketim düzeyinde bir artışa, uzun dönemde ise nüfus başına nispi tüketim azalmasına neden olabilir.

Günümüzde yeni klasik iktisat okulu, daha fazla istihdam ve büyüme hayaliyle, Keynesyen iktisadın enflasyon riski taşıyan büyük bütçe açıkları ve yüksek oranlı parasal genişlemede ısrar etmesini yanlış bulur. Bütçe politikasının ekonomik faaliyetleri dengeleyici bir şekilde kullanılmasını, bu denge çarkı kuramının vergiler yönünde değil, sadece bütçenin harcamalar yönünde işletilmesini eleştirir. Keynesyen iktisadın, kamu harcamalarının çoğaltan ve çarpan etkileri üzerine yaptığı analizlerin yanlışlığını vurgular.

“Ricardo-Barro Denklik Hipotezi”, borç yükünün gelecek nesillere yansıyor yansımadağını ve bu anlamda zararlı olup olmadığını değerlendirmek amacıyla iktisat teorisinde birçok kez incelenmiştir. Borçlanma ile verginin ekonomik etkileri açısından aynı olduğu durumu ifade eden malî etkinsizliğin, bir ekonomide hangi şartlar altında geçerli olabileceğini ülke örnekleriyle test eden çalışmalar yayınlanmıştır.

İktisat teorisinde varılan sonuç, malî etkinsizlik için borcun reel değişkenleri etkilememesi, yani, borcun parasallaştırılmamasının gerekli olduğudur. Ama buna rağmen, -borç parasallaştırılsa bile- ekonomide monetarist modellere uygun bir yapı varsa ve geçici açıklar söz konusuysa, borç etkisizliği yine kuvvetli bir ihtimaldir. Sürekli borçlanma eninde sonunda, borcun parasallaştırılmasıyla sonuçlanacaktır. Monetarist modellere uygun mekanizmalar, -belki dönemsel olarak- tekrar işlemeye başlayacak, borç reel değerleri etkilemeyecek düzeye çekildiğinde, zayıf sürdürülebilirlik koşuluyla istikrarsızlık etkilerinin devamı mümkün olabilecektir.

Malî etkinsizlikten sapma anlamına gelebilecek durumların daha yakından incelenmesi sayesinde, borçlanmanın ne zaman ve nasıl, hangi şartlarda bir iktisat politikası aracı olarak kullanılabileceği sorusu, iktisat teorisyenleri tarafından her geçen gün daha net cevaplanmaya çalışılmaktadır.

Enflasyon ile bütçe açıkları ilişkisini test eden iktisat literatürü hâlâ çok karışıktır. Fakat genel kabul gören görüş, bu iki değişken arasında mutlaka bire-bir ilişki olamayacağı, (ilişki olsa bile bire-bir değil son derece karmaşık bir ilişkinin olabileceği) görüşüdür. Enflasyon gibi çok karmaşık bir olgunun nedeni, sadece

bütçe açıklarına indirgenememektedir. Eğer açıklar, faiz oranlarını arttırıcı etkiye sahipse ve bu etkiyi hafifletmek için parasal tabanın artmasına göz yumuluyorsa borçlanma, enflasyonist baskıya neden olabilir. Ayrıca ulusal paraların aşırı değerlendirildiği ve ödemeler dengesinin açık verdiği durumlarda da uzun süreli bütçe açıkları, genellikle enflasyonist etkiler doğurur. Çünkü bu son durumda, yine faiz oranları çok yüksektir. Her iki durumda da iç borcun parasallaştırılması gerekmektedir.

Büyüme oranı ile DİBS'lerin ortalama reel faiz oranı arasındaki ilişkiye dikkat çekilir. Reel faiz oranı büyüme oranının üzerindeyse, borç stoku her geçen yıl büyüyecektir. O nedenle bütçe açıkları, para basılarak finanse edilmelidir. Tersine söz konusuysa, Borç/GSMH oranı artırılmadan, sürekli borçlanmaya devam edebilmek mümkündür.

Bütçe açıkları enflasyonist olabilir, fakat öbür taraftan enflasyonla borç stokunun reel değeri azaltılabiliyorsa, bütçe açıklarının enflasyonist etkileri, bu yolla hafifletilebiliyor demektir. Senyoraj teorisinde, enflasyonun bu amaçla kullanılabilmesi için, ya “beklenmeyen enflasyon” ya da “hiperenflasyon olması” gereklidir. Son dönemde, hızla globalleşen dünyada, iletişim ve haberleşme araçlarının böylesine yaygınlaştığı bir ortamda, “beklenmeyen enflasyonu” devam ettirebilmek artık iyice zorlaşmıştır. Beklenmeyen enflasyon politikaları başlangıçta başarılı gözükse bile, sonradan enflasyon beklentilerinde çok yüksek sıçramalara yol açacağından, yüksek enflasyonun iyice kronikleşmesine neden olacaktır. Borçlanma maliyetleri, yükselen risk primi yüzünden çok fazla artacaktır.

Bugünkü iktisadî yaklaşımlar, enflasyon sorunu için alınacak hukuksal-yapısal önlemlerin önünü tıkamamaktadır. Vergi reformu, özelleştirme, Merkez Bankası bağımsızlığı gibi alanlarda, hukuksal yapısal önlemler, malî disiplin için özellikle tavsiye edilir. İç borcun bir sınırının olması gerektiği söylenir.

1980'lerden başlayarak, yeni liberal akımların güç kazanmasıyla ve malî disiplin kavramının ön plana çıkmasıyla, pek çok ülkede borç yönetimleri, yeniden hukuksal ve yapısal düzenlemelere tâbi tutulmuşlardır. Borç yönetiminden sorumlu kurumların yetkilerinin sınırlandırılması, inisiyatif alanlarının daha iyi tanımlanması, bu düzenlemelerin en önemli özelliğidir.

Günümüzde borç yönetimi kavramı, teknik, hukukî ve politika yönleri olan çok boyutlu bir kavramdır. Bu tezde iç borç yönetimi, malî disiplin kavramının kazandığı önem doğrultusunda incelenmiştir. İç borç yönetiminin, teknik, hukukî ve politika yönü itibariyle geçirdiği değişim, dikkate alınmıştır. İyi bir borç yönetiminin nasıl olması gerektiği sorusu, bu şekilde cevaplanmaya çalışılmıştır.

Devlet borçlanmasında hukukî altyapının, zaman içinde iç borçlanmayı kolaylaştıracak şekilde değiştiği ve bu durumun, iç borç sorununun doğmasında önemli bir neden olduğu ifade edilmiştir. Hükümetlerin iç borçlanma konusundaki takdir yetkilerinin genişliği, borçlanma sınırının kesin olmayışı ve bütçe tartışmaları içinde borçlanmaya ilişkin tartışmaların kaybolup gitmesi yüzünden borçlanma denetiminin yetersiz kalması, önemli sorunlara yol açabilmektedir. Son dönemdeki reformların, iç borcun sınırlandırılmasına ve malî disipline yönelik olmasının nedenini, burada aramanın doğru olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

İyi bir borç yönetiminin, borç alanla borç veren arasındaki hukuksal ilişkileri, alacaklıların menfaatlerini, malî disiplini sağlayacak şekilde düzenlemesi beklenir. Borç yönetimleri özellikle teknik borç yönetimi açısından nispeten daha güçlüdürler. Bağımsız hareket edebilirler. Fakat hükümetlere tanınan sınırları belli olmayan geniş borçlanma yetkileri, borç yönetimlerinin malî disiplin çabalarını aksatabilmektedir.

Dünyada iç borç yönetimlerinde meydana gelen değişikliklerin, borç yönetimlerini bu yolda daha fazla güçlendirme ve malî disiplin için doğrudan hükümetleri harekete geçirme hedeflerine yöneldiği vurgulanmıştır. Sınırları iyi çizilmemiş borçlanma yetkisine sahip hükümetlerden gelen siyasî baskıların, borç yönetimlerinin iyi niyetli çabalarını boşa çıkartabileceğini görmek önemlidir. Bunu farkederek İngiltere, Belçika Yeni Zelanda, Şili gibi ülkelerde, malî reformların başarılı olduğu söylenmiştir.

O yüzden iç borç sorununun önlenmesinde malî disiplinin doğru anlaşılmasının çok büyük bir önemi vardır. İkinci bölümün ikinci kısmı, malî disiplin, malî sorumluluk ve malî şeffaflık ilkelerinin nasıl anlaşılması gerektiği sorusuna ayrılmıştır. Bütün bu ilkeler malî istikrar için vardır. Toplumda bir sosyal ahlak sisteminin inşası ile ilgilidirler. Bütçe birliği ve denkliliği, malî kuralların

önemi, parasal istikrar, kaynakların doğru tahsisi, üretim ve istihdamın arttırılması, hizmet sunumunda etkinliğin sağlanması sayesinde bir anlam taşıyabilirler. Bütün bu ilke ve kavramların önemine ve birbirleriyle ilişkilerine işaret edilmiştir.

Borç sorunu uluslararası bir sorun haline geldiği için, malî disiplini amaçlayan uluslararası standartlar da vardır. Bu standartlara uymanın öneminden söz edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde bu önem kolayca anlaşıldığı halde, gelişmekte olan ülkelerde, sorun yine sosyal yapı ile ilgili olduğundan, genellikle bir uluslararası zorlama gerekebilmektedir. Ama bu zorlama, söz konusu ülkedeki borç sorunu, uluslararası düzeye taşıdığı zaman olmaktadır. Oysa önceden önlem alınmasının, Türkiye açısından da çok önemli olduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü bölüm, Türkiye’de iç borçların gelişimi ve ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilidir ve iç borç sorununun ayrıntılı bir şekilde tanımlanması amacını taşır. Türkiye’de asıl iç borç sorunu, 1980 sonrasında olduğu için, inceleme dönemi olarak 1980 sonrası alınmıştır. İnceleme döneminin bu şekilde tespit edilmesinde, sayısal veri elde etmede ortaya çıkan kısıtlar da etkili olmuştur.

Kamu açıklarının ülkelerarası karşılaştırması yapılmış ve veri bulunabilen 50 ülke arasında, 2000 yılı verileriyle, Türkiye’nin liderliğine dikkat çekilmiştir. Sonra Avrupa Birliğine üye ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ile Türkiye arasında karşılaştırma yapılarak, Türkiye’de kamu açıklarının çok yüksek olduğuna hükmedilmiştir. Türkiye’de kamu açıkları, Avrupa Birliğine aday ülkeler arasında da en yüksek durumdadır.

Kamu borcunun ülkelerarası karşılaştırmasını gösteren grafiklerden hemen hemen aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Orta Avrupa ülkeleri, çok borçlu ülkeler arasında gösterilir. Türkiye, iç borçlanma ve toplam borç stoku açısından bu ülkeleri bile geçmektedir. Karşılaştırma yapılan ülkeler arasında enflasyon oranı en yüksek ülkedir.

Önce KKBG’nin artışına dikkat çekilmiştir. KKBG’nin hangi bütçelerin açık vermesinden kaynaklandığı ve kamu açıklarını kapatmak için yıllar itibariyle iç-dış borç ve avans yollarının nasıl kullanıldığı incelenmiştir. 1980 sonrasında Türkiye’de kamu açıklarının büyük ölçüde konsolide bütçeden kaynaklandığı ve iç borçlanmayla karşılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Konsolide bütçe faiz ödemeleriyle faiz dışı

konsolide bütçenin etkileri, ayrı ayrı incelendiğinden, faiz harcamalarının ne kadar önemli olduğu da görülmüştür.

Türkiye’de iç borç yükü, stok ve servis cinsinden sürekli artmaktadır. Servisteki artış, çok hızlıdır. İç borç yükündeki artışta, net iç borçlanmadaki artışın önemi üzerinde durulmuştur. İç borç stoğunun türleri itibariyle dağılımı incelenmiş, iç borç yükünü nelerin oluşturduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. 1992’ye kadar konsolide borçların (yani genellikle KİT açıklarının), bu tarihten sonra ise tahvil ve bonoların, iç borç yükündeki artışta önemli oldukları bulunmuştur. Merkez Bankasından doğrudan avansların borç yüküne etkisi, diğerlerine göre çok büyük değildir.

Türkiye’de DİBS’ler için ortalama yıllık vade 1999 ve 2000 hariç, bir yıldan kısadır. Borçlanma vadesi, yıl içindeki net borçlanma açısından incelenmiştir. Bir yıldan kısa vadeli borçlanmada, iç borç, devamlı konsolide edilmediği sürece, vade sonunda piyasaya -borç verenlere- ödeme yapılması gerekeceğinden, Türkiye’de iç borç servisinin, likidite üzerinde çok fazla etkili olabileceği düşüncesine ulaşılmıştır. Merkez Bankasından avanslar sınırlansa bile, kısa vadeli yüksek faizli bir iç borçlanmanın iktisadî etkileri, avans kullanımını gibidir.

Özel tertip devlet tahvili satışlarını izlemek amacıyla, nakit ve nakit dışı senetlerin net borçlanmadaki payları incelenmiştir. ÖTDT’lerin son dönemde bankacılık sisteminin açıklarını kapamak amacıyla, kamu bankalarına tahvil verilmesi suretiyle arttırıldığı görülmüştür.

Türkiye’de net iç borçlanmanın %86’sı tüm bankacılık sisteminden %10’u kamu bankaları dışındaki resmî kurumlardan yapılmaktadır. Banka dışı özel sektörün DİBS talebi sınırlıdır.

DİBS’lerde ortalama yıllık faiz, %100’ün üzerindedir. Bu rakam, sadece 2000 yılında %38’e düşmüş olsa da 2001 yılında yine artmıştır. DİBS faizleri, mevduat ve kredi faizlerini etkileyebilmektedir. Bankalar, özel sektöre kredi verme yerine, risksiz ve daha yüksek faizle getiri sağlayan kamu iç borç senetlerine yatırım yapmayı uygun bulmaktadırlar. İç borç faizlerinin yüksek olması, finansal sektörün kredi faizlerini yükseltebilmekte, kredi arzını kısıtlayabilmekte ve kredi mekanizmasının işleyişini bozabilmektedir. Faizlerdeki artışın, üretimi engelleyip

engellemediğinin daha dikkatli incelenmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ardından DİBS reel faizleri ve iktisadî büyüme rakamları karşılaştırılmış, devletin DİBS'lere çok yüksek reel faiz ödediği ortaya çıkmıştır.

Reel faizler iktisadî büyümeden daha fazla olduğu için, faiz harcamalarının artışıyla birlikte borç stokunun da arttığı görülmüştür. Reel faizler, faiz harcamaları ile borçlanma arasındaki farkın açılmasına neden olabilir. Bu fark, bir süre sonra, daha fazla net borçlanma ile karşılanamayacak boyutlara ulaşabilir. O zaman, para basılmak zorunda kalınabileceğine işaret edilmiştir.

Bu dönem geldiğinde, devletin önündeki birkaç alternatif yola dikkat çekilmiştir. Anapara ödemelerini erteleyebileceği, zorunlu konsolidasyon ve konversiyona başvurabileceği söylenmiştir. Devlet, emisyonla önem verebilir. İç borcu tekrar sürdürülebilir duruma getirmek için, dış borç alabilir. Ayrıca devletin bilinçli ya da bilinçsiz, sürekli olarak reel faizleri yüksek tutması halinde ne yapılabileceği sorusu sorulmuş, bu soruyla, faizleri düşürmek için mutlaka alınması gereken yapısal önlemlere işaret edilmiştir.

Bu tezde, Türkiye'de iç borçların iktisadî etkilerinin analizinde, iki yöntem kullanılmaya çalışılmıştır. Önce iç borçların, diğer belli başlı makroekonomik değişkenlerle ilişkileri incelenmiştir. Sonra bu ilişkiler, bir model çerçevesinde VAR tekniğiyle ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Birinci yöntemin izlendiği kısımdan çıkan sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

Borçlanma, hem kamu sektörüne hem de özel sektöre çeşitli maliyetler getirir. Kamu sektörüne faiz maliyeti yükler, özel sektörün kredi maliyetlerini artırır. Türkiye'deki iç borçlanmanın bu maliyetleri azaltıcı nitelikte olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu iki maliyet unsurunun dışında, alternatif maliyetler ve dolaylı maliyetlerin de Türkiye'de önemli olduğu söylenmiştir. Devletin eğitim ve diğer sosyal harcamalara yeterince kaynak ayıramaması, özel sektörün yatırımlardan dışlanması, iç borçlanmanın topluma getirdiği diğer maliyetlere örnek gösterilmiştir.

İç borç ve faiz oranları ilişkisi, çok çeşitli açılardan incelenmiştir. İç borcun, mevduat ve kredi faizleriyle ve DİBS faizleriyle ilişkisi, başlangıçta ayırılmıştır. İç borçlanmanın her geçen yıl artmasının, DİBS faizlerini arttırabileceği tespiti

yapılmıştır. Mevduat ve kredi faiz oranlarını etkileyebilecek faktörlere, etkileme mekanizmalarında iç borçlanmanın rolüne dikkat çekilmiştir.

İç borcun parasallaştırılması, kaydı para ve para arzının artması, likiditedeki genişlemeler, enflasyon, enflasyon beklentileri ya da riski, kredi piyasasının işleyişinde asimetrik enformasyon ve moral çöküntü durumunun var olması, yüksek faiz düşük kur politikası, ulusal geliri etkileyen dışsal ve içsel şoklar, faiz oranlarını arttırabilir.

Para talebindeki artışlar, para talebi fonksiyonundaki kaymalar, paranın dolanım hızındaki artışlar, yeni likit varlıkların ekonomi içindeki paylarının artışı, kredi kartı kullanımının yaygınlaşması, iç borcun ikincil piyasasının geliştirilmesi ve derinliğinin artırılmasına yönelik önlemler, faiz oranlarını düşürebilir.

O halde iç borcun bu değişkenlere etkisi ya da bu değişkenlerin iç borcu etkilemesi sonucunda, iç borçla faiz oranları arasındaki ilişkiler şekillenecektir. İç borcun genel olarak mevduat, kredi ve DİBS faiz oranlarını arttırdığı, faiz oranlarındaki artışın da iç borç yükünü ağırlaştırdığı ifade edilmiştir. Hem iç borcun hem de faiz oranlarının, dışsal değişkenler olmadığı vurgulanmıştır.

İç borç para arzı ilişkisinde, iki konuya çok fazla önem verilmesi gerektiği söylenmiştir. Yüksek faiz-düşük kur politikası çok abartılmamalı ve paranın politizasyonuna engel olunmalıdır. Para arzı değişkeninin kısmî dışsallığına gölge düşüren durumlar, iç borçla para arzı arasındaki ilişkileri karmaşıklştırmaktadır. Bu durumların ayırdedilmesine çalışılmıştır.

Türkiye’de Merkez Bankası, Hazineye dolaylı olarak kredi kullandırmakta, bu kredilerin geri ödemesi ile gelen kamu kâğıtlarını, bu kez özel sektöre (bankalara) APİ yoluyla kredi vermede kullanmaktadır. Bankalara DİBS verilmekte, karşılığında döviz alınmaktadır. Türkiye’de bu mekanizmanın, para arzının içsel olmasının ve kontrol edilememesinin en önemli nedenlerinden biri olduğu söylenmiştir.

İç borcun toplam tasarrufların normal artışını engelleyip engellemediği sorusu, karşı tezlerle birlikte incelenmiştir. Birinci karşı tez, “iç borçlanmanın tasarrufları olumlu etkilediği” tezidir. İkinci olarak “iç borçlanma sonrasında tasarrufların artışının yavaşlamadığı” tezinin, Türkiye şartlarında geçerli olup olmayacağı tartışılmıştır. Türkiye’nin iç borçlanma şeklinin ve diğer

makroekonomik göstergelerinin, bu iki karşı tezi, çok güçlü yapmadığı ifade edilmiştir. Sonunda, iç borçla toplam tasarruflar arasında güçlü bir ilişki bulunmayabileceği ya da iç borçların toplam tasarrufların normal artışını engelliyor olabileceği sonucuna varılmıştır.

İç borç ve tüketim ilişkilerini değerlendirmede, bu kez, iktisat teorisinden kurgusal olarak biraz daha fazla yararlanılmıştır. Malî etkinsizlik hipotezini Türkiye için test eden çalışmalardan örnekler gösterilmiştir. Bu çalışmaların, “iç borçların tüketimi arttırmadığı tezinin dolaylı olarak doğrulanamadığı sonucunu verdiği” ifade edilmiştir. Bu sonuç, iki türlü yorumlanabilir. Birincisi Türkiye’de iç borç, tüketimi arttırabilmektedir. İkincisi, iç borç, tüketimi etkilemiyor olabilir. Ekonomide istikrarsızlığa karşı, tepki mekanizmaları tam olarak işletilebiliyorsa, bu ikinci yorum, tam doğruluk kazanır. Aksi takdirde, kısmen birinci yorumdan yana olmak gerekebilir.

İç borcun yatırımlarla ilişkisi, tasarruf ve tüketimle ilişkilerine bağlı olarak şekillenecektir. Bu konuda, iç borcun özel sektörün üretim maliyetlerini artırıcı etkisi ve dışlama etkisi ön plana çıkarılmıştır. Tasarruf ve tüketimle ilişkilerden elde edilen sonuçlara da işaret edilerek, iç borcun yatırımlarla ilişkisinin Türkiye’de çok iyi olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye’de sermaye oluşum sürecinin özellikleri, yabancı sermayenin bu sürece olumlu ve olumsuz katkıları, iç borcun bozucu vergilemeyi teşvik edip etmediği, miktarı, vadesi, faizi, hangi kaynaklardan sağlandığı, nerede kullanıldığı vb kriterler, yatırımları etkileyebilir. Türkiye’nin bu konulardaki eksiklikleri dile getirilmiştir.

Türkiye’de iç borcun, bir yandan enflasyon ve stagflasyonu arttırabileceği ve öte yandan bu iki makroekonomik değişkenden etkilenebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. İlişkilerin bire bir olmadığına özellikle dikkat çekilmiştir. Bu amaçla örneğin, enflasyonla seçim arasında kuvvetli bir bağ olabileceği vurgulanmıştır. Türkiye’de enflasyonu ve iç borçlanmayı açıklayan faktörler arasında, politik kurum ve süreçlerin rolünün, aslında hiç küçümsenmeyecek kadar fazla olduğu görüşünün önemine işaret edilmiştir.

Çok yoğun bir iç borçlanmanın, vergi sistemini bozabileceği ve kayıt dışı ekonomiyi arttırabileceği iddia edilmiştir. En azından, Türkiye’deki iç borçlanma,

kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilmesine destek olabilecek ya da bu mücadeleye engel olmayacak boyutlarda değildir.

İç borç ve döviz kuru, ödemeler dengesi ilişkileri anlatılırken, para ikamesi olgusuna (dolarizasyona) dikkat çekilmiştir. Döviz yönelik yüksek talep, döviz kurunun artışını getirebilir. Döviz endeksli senetler üzerinden iç borcu arttırabilir. İç borç servisi sonucunda piyasaya verilen fonlar sayesinde, dolarizasyon kolaylaşabilir. Gelişmekte olan ülkelerde para ikamesine yol açacak pek çok faktörden ve bunlardan kaçınmanın zorluğundan söz edilmiştir. Türkiye’de para ikamesinin ve döviz kurundaki artışların, senyoraj gelirini azaltabileceği ve bu şekilde dolaylı olarak iç borç gereksinimini yükselteceği dile getirilmiştir. Finansal baskının, bir neden değil aşırı iç borçlanmanın bir sonucu ve bazı durumlarda para ikamesini önlemeyi amaçlayan bir araç, haline dönüştüğüne değinilmiştir. Finansal baskının bir çözüm olmadığı vurgulanmıştır.

Ödemeler dengesinin açık vermesi ve kamu finansman dengesinin aksaması halinde, “bilinçli yüksek faiz-düşük kur” stratejisinin, uzun süre devam ettirilmesi sonucunda ortaya çıkabilecek büyük riskler vurgulanmıştır.

Sonuçta, iç borç ve döviz kuru, ödemeler dengesi ilişkilerinin daha sağlıklı olması için asıl güvenilir çözümün, finansal yapıları sağlamlaştırmaktan geçtiği söylenmiş; malî reformlarda devletin finansal sektör üzerinde finansal kontrol ve denetleme özelliğini aşan ve finansal baskı niteliğini taşıyan müdahalelerinin yanlış sonuçlar üretebileceğine işaret edilmiştir.

Gelir dağılımını, hangi tür özellikleri olan bir iç borçlanmanın bozabileceği de incelenmiştir. Türkiye’deki iç borçlanmanın gelir dağılımını bozabileceği söylenmiştir. Kaynakların giderek artan bir bölümüne devletin iç borçlanma yoluyla el koymasının ve sonra bunu baskı gruplarının etkisi altında yeniden dağıtmasının, gelir dağılımını ne şekilde etkileyebileceği sorusuna dikkat çekilmiştir. “1980 sonrasında gelir dağılımında yaşanan bozulma, acaba piyasa ekonomisine geçildiği için mi, yoksa geçilemediği için mi meydana gelmiştir?” sorusu sorulmuştur. Gelir dağılımı ile borcun sosyal gruplara dağılımı arasındaki ilişkilerin, daha dikkatli incelenmesi tavsiye edilmiştir. Gelir dağılımını iyileştirmeyi amaçlayan bir politika, kamu borcunun sosyal gruplar arasındaki dağılımına dikkat edecek şekilde

oluşturulabilir. Aksi takdirde, kamu borcunun azaltılmasından menfaati zedelenecek sosyal grupların tepkisi, bu politikayı uygulanamaz hâle dönüştürebilir. Bu tepkiyi önceden hesabetmek ve kontrol etmek önemlidir.

İç borcun vergi gelirleri üzerindeki etkisi, öncelikle iki açıdan incelenmiştir. İç borcun enflasyon artırıcı etkisinin olması halinde, vergi ödeme sürelerindeki gecikmelere bağlı olarak, vergi gelirlerinin reel değerinde azalma yaşanabilir. Buna Tanzi etkisi denir. Tanzi etkisinin yanında, "gelir dilimi sürüklenmesi" olayıyla da karşılaşılabilir. Borçlanma, bozucu vergileme koşullarının devamına katkı yapıyorsa, vergi gelirlerini etkileyebilir. Tasarrufun vergilendirilmesi ve vergi oranlarının artırılmasının, Türkiye şartlarında vergi gelirlerini ve iç borcu ne şekilde etkileyebileceği de tartışılmış; bu iki yolun pek güvenilir yollar olmayabileceği ifade edilmiştir.

Türkiye’de iç borçların iktisadî etkilerini, ekonometrik olarak tespit etmeye çalışan VAR analizi sonrasında ulaşılan sonuçlar, önceki sonuçları desteklemiştir.

Bu sonuçlara göre, F testlerinden, iç borçlarla döviz kuru, enflasyon, faiz ve bir önceki dönem iç borç stoku arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Döviz kuru ile iç borç stoku arasındaki ilişki tek taraflıdır. Döviz kurundan iç borçlar yönüdedir ve bu modeldeki sistem içinde en güçlü ilişkidir. Enflasyon ve iç borç stoku arasında da enflasyondan iç borca, tek taraflı çok güçlü bir ilişki vardır. Döviz kuru ve enflasyon, iktisadî sistemde, bütünüyle yapısal değişkenler olarak görülmektedir.

İç borcu, bir önceki dönem iç borçlanması da etkilemektedir. Bu görünümüyle iç borç değişkeni, son derece içsel, yapısal bir değişken izlenimi verir. İç borç, vergi gelirlerini, toplam konsolide bütçe harcamalarını, resmî hesaplarda kullanılan para arzı değişkeni olarak Merkez Bankası parasını ve reel sektör değişkeni olarak sanayi üretim endeksini etkilemektedir. İç borç stoku, vergi gelirleri üzerinde iki şekilde, hem doğrudan, hem de Merkez Bankası parası yoluyla etkili olmaktadır.

VAR analizinde, F testlerinden elde edilen bu genel sonuçlar yanında, varyans ayrıştırması ve etki tepki fonksiyonları analizlerinden elde edilen sonuçlar da dikkate alınmıştır. Bu üç tür sonucun birlikte yorumlanmasıyla, tezin önceki kısmındaki bulguları genel olarak destekleyen aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

VAR analizinden, Türkiye’de iç borç stokuyla mevduat reel faizleri arasında iki taraflı nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ancak bu nedenselliğin reel faizlerden iç borçlara doğru daha güçlü olduğu söylenebilir. Türkiye’de iç borcun, mevduat faiz oranlarını para arzı üzerinden etkileyebileceği tezi, VAR analiziyle doğrulanmamıştır. Daha önce de işaret edildiği gibi, para talebi fonksiyonunun önemli olduğu anlaşılmıştır.

Varyans ayrıştırması ve etki tepki fonksiyonları devreye girince, enflasyon ve iç borç arasındaki ilişkilerin karşılıklı ve çok daha karmaşık olduğu farkedilmiştir.

Türkiye’de iç borcun çok yüksek oranda olmamakla birlikte yine de parasallaştırıldığı ortaya çıkmıştır.

İç borçlardan sanayi üretim endeksiyle ölçülmüş reel kesime doğru, anlamlı negatif bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Sanayi üretim endeksini daha pek çok faktörün etkilediğinden hareketle, doğrudan iç borçlardan gelen, güçlü bir reel dışlama etkisinden söz etmemek, daha doğru olur. Bu anlamda, iç borçlarla toplam tasarruflar ve yatırımlar ilişkisinin çok net olmadığı, bu VAR analizinden bir kez daha anlaşılmıştır. İç borçlardan kaynaklanması kuvvetle muhtemel olan finansal dışlama etkisi, iktisadî etkilerin analizi kısmında tartışılan birtakım mekanizmaların tesiriyle, güçlü bir reel dışlanma etkisine dönüşüyor olabilir. VAR analizine göre iç borç, bütçe harcamalarını artırmaktadır.

Varyans ayrıştırması ve etki tepki fonksiyonları da dikkate alınınca, döviz kuru ile iç borç arasında karşılıklı ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuç yine, iktisadî etkilerin analizi kısmındakilerle benzerlik arzeder. Yabancı para cinsinden borçlanma, dövize endekli borçlanma ve kur artışlarının toplam borç stoku üzerinde önemli olduğu anlaşılmıştır.

Enflasyonun vergi gelirleri üzerinde güçlü aşındırıcı etkisi (Tanzi etkisi) VAR analiziyle de ortaya çıkmıştır. Türkiye’de iç borçlar, enflasyon ve vergi gelirleri ilişkilerini, bozucu vergileme koşulları çerçevesinde düşünebileceğimiz doğrulanmıştır.

Türkiye’de iç borçların sınırlandırılması başlığını taşıyan dördüncü bölümde, üçüncü bölümde ulaşılan sonuçların ışığında zararlı olduğu anlaşılan aşırı iç borçlanmanın, niçin sınırlandırılması gerektiği sorusu, bir kez de özet olarak cevaplanmıştır. Bu kısım, üçüncü bölümdeki bulguların sonuçlarını vurgulamak amacıyla çok kısa hazırlanmıştır. Dördüncü bölümde, iç borçların niçin sınırlandırılması gerektiğine ve nasıl sınırlandırılabilceğine geçmeden önce, sürdürülebilirliğin olup olmadığı test edilmiştir.

Türkiye’de iç borçların sürdürülebilirliği, malî tutarlılık yaklaşımıyla ampirik olarak ölçülmüştür. Türkiye’nin sadece iç borçlar için zayıf sürdürülebilirlik koşulunu sağladığı, fakat güçlü sürdürülebilirlik koşulundan çok uzak olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de iç borçların sürdürülebilirliği, dış borçlanmayla, Merkez Bankası kaynaklarına doğrudan veya dolaylı müracaat etmekle, borcun parasallaştırılmasıyla, emisyonla ve ulusal paranın değerinin aşındırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu anlamda Türkiye’de iç borçların gerçekten sürdürülebilir olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Malî tutarlılık yaklaşımı, kamu finansmanının bu çok çeşitli yönlerini bir bütün olarak ortaya koyabildiğinden, gelecekte yapılacak çalışmalarda, ödemeler dengesi yaklaşımıyla birlikte kullanılırsa, kamu borcunun sürdürülebilirliği sorununa daha net çözümler bulunabilir.

Dördüncü bölümün “iç borçların sınırlandırılması için öneriler” kısmına geçildiğinde, öncelikle en az iki aşamalı bir stratejinin benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. İç borçların sınırlandırılması önerisi, sosyal-kurumsal yapının, demokrasi, piyasa ekonomisi ve sağlam bir sosyal ahlak sistemi yönünde geliştirilmesini hedefleyen çok kapsamlı bir reform önerisinin parçası olarak görülmüştür. Kollektif tercihlerin bir takım faktörlerin etkisi altında yanlış oluşmasını engellemek gerektiğine işaret edilmiştir. Sınırlandırma önerileri daha sonra alt başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde sıralanmıştır.

İç borçlar sınırlandırılırken ekonomide kontrolün yitirilmemesi ya da bu sonucu verecek durumlara dikkat edilmesi gerektiği söylenmiştir. İç borcu sınırladığını göstermek için dış borç almak doğru bir yöntem değildir. İktisadi alanda kontrolün tamamen yitirilmesine yol açabilir. Sadece faiz dışı açığın kontrolü de

yeterli değildir. Operasyonel açığın izlenmesinin daha doğru olabileceği iddia edilmiştir.

Operasyonel açığın kontrol edilmesi sonrasında gelişebilecek tepki mekanizmalarına dikkat çekilmiştir. Bütçenin bir miktar fazla vermesi gerektiği, fakat bunun "güçlü maliye politikası uygulandığı" iddiasıyla fazla abartılmasının, devlet eliyle toplam efektif talebi sınırlama amacına yönelmesinin, kontrolü zedeleyebileceği için yanlış olduğu vurgulanmıştır.

Nominal borçlanma stratejisi izlenmesi tavsiye edilirken, uzun dönemde devlete güvenin tesis edilmediği bir ortamda nominal borçlanmada diretilmesinin, ekonomide devletin kontrol görevine aykırı olduğu söylenmiş; bunun gelecekte daha yüksek reel faizlere yol açabileceğine işaret edilmiştir.

İç borçların sınırlandırılması için, devletin para basma tekelinin aşırı ve kontrolsüz kullanımına dikkat çekilmiştir. Türkiye'de devletin para basma tekeli sınırlanır, paranın politizasyonuna engel olunursa, hem Türk Lirası'nın değer yitirmesi, hem de ulusal rekabet gücünün azalması önlenir. Bu amaçla çeşitli yöntemler tartışılmıştır.

Tam konvertibl bir para politikasının ya da tam bir para kurulunun uygulanması, Türkiye şartlarında bazı sakıncalar doğurabilir. Bunlar için önce, etkin bir politik süreç ve piyasa denetim sistemi gereklidir. Yarı para kurulu sistemi de ele alınmıştır. Sistemin sakıncaları, uygulanabilirliğin ön koşulları değerlendirildikten sonra, herşeye rağmen bunların tartışılmasının önemine işaret edilmiştir.

Farklı zamanlarda hükümet kuran bütün iktidarlar açısından bağlayıcı olan belirli politika kuralları geliştirilmesinin, farklı iktidarlar arasında dinamik bir politika koordinasyonunun oluşturulmasını sağlayabileceği sonucuna varılmıştır. Bunu sağlayabilecek her türlü uygulamanın tartışılması gerekmektedir.

Gerek para kuralı uygulaması, gerekse iktisat politikalarının depolitizasyonu amacını taşıyan diğer uygulamalar, hükümetlerin para basma tekelinin zararlı olabilen taraflarını önlemede kullanılmalıdır.

Bize göre Türkiye'deki iç borçlanma, pek çok sorunun kaynağı olsa da, aslında devletin borçlanma yetkisinin sınırlandırılmamasının bir sonucudur. O halde

Türkiye’de iç borçlanma, ancak devletin borçlanma yetkisinin kontrol altına alınmasıyla sınırlandırılabilir.

Türkiye’de borçlanma yetkisinin 1980 sonrasında nasıl bir gelişim gösterdiği, hukuksal ve tarihsel bakış açısıyla, yukarıdaki varsayımımızı desteklemek amacıyla ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. 1980 sonrası borçlanma politikalarının, büyük ölçüde devletin borçlanma yetkisinin genişletilmesine göre şekillendiği, Türkiye’de iç borç sorununun, borçlanma yetkisinin genişlemesine ve borçlanma politikalarının bu yönde gelişmesine paralel olarak ağırlaştığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Kamu borcunu sınırlandırmada literatürde tartışılan üç tür yaklaşımın da doğrudan doğruya devlet yetkilerinin kontrol edilmesiyle ilgili olduğuna işaret edilmiştir. Bu yüzden, borçlanma yetkisini sınırlayacak hukuksal ve kurumsal altyapının çok iyi düşünülerek kurulması gerekir. Hukuksal altyapının kurulmasında, hükümetleri gerçekten bağlayıcı türden kuralların kullanılmasının önemine dikkat çekilmiştir. İç borçların sınırlandırılmasına yönelik hukuksal düzenlemeler, yukarıdaki kritere göre yasayla, anayasayla ya da organik yasayla yapılabilir. Türk hukuk sistemine, yasayla anayasa arasında yer alan ve nitelikli çoğunluğu gerektiren, organik yasa düzenlemesinin dahil edilebileceği önerisinde bulunulmuştur. Bizim önerimiz, TBMM’nin toplantı ve karar yeter sayısının daha da yukarıya çekilmesidir. Organik yasa düzenlemesi sayesinde, TBMM’de nitelikli çoğunlukla karar alınması eğilimi arttırılabilir.

Türkiye’de iç borçların sınırlandırılması için kısa dönemde hemen yapılabilecekler de vardır. Türkiye’de devlete borçlanma yetkisi veren kanunların, zaman kaybetmeden bir araya getirilmesi tavsiye edilmiştir. Bütçe kanunuyla borçlanma yetkisi devralınması yönteminin, sürekli borçlanma için uygun bir yöntem olup olmadığı tartışılmıştır. Kısa vadeli, sürekli ve olağan gelir kaynağı haline gelen iç borçlanma, aslında bir tür vergi gibi değerlendirilebilir. Yeni vergi konulması Anayasaya göre yasayla oluyorsa, yukarıda tanımlanan şekilde borçlanma yapılması da, yine ayrı bir yasayla mümkün olabilmelidir. Bütçe Kanunu ile alınan yetki, sadece Hazine işlemlerini kapsamalı, hükümetlerin kısa vadeli borçlanmalarına yönelik olmalı ve amacını aşan bir şekilde kullanılmaması için, Borçlanma Kanununda ve özellikle Anayasada hükümler bulunmalıdır.

İç borçlanma yetkisinin gerçek anlamda sınırlandırılması için, Merkez Bankası'ndan dolaylı borçlanmaya ve hükümetlerin dış borçlanmalarına da sınır getirilmesi gerektiği söylenmiştir. O halde Türkiye'de Merkez Bankası'ndan doğrudan ve dolaylı borç almaya, Borçlanma Kanunuyla, sonra Anayasayla, kamu giderlerine ya da kamu gelirlerine bağlı bir üst sınır getirilebilir. Bu sınır, Merkez Bankası yükümlülüklerine bağlı bir üst sınır da olabilir. Bugün doğrudan avansta olduğu gibi, Merkez Bankasından dolaylı borçlanmaya, genel bütçe ödeneklerine bağlı bir üst sınır konabilir. Kısa vadeli finansman araçlarına (bir yıldan ya da dokuz aydan daha az vadeli DİBS'lere, Hazine bonolarına ve Merkez Bankasından kısa vadeli avansa) başvurulması, Anayasayla, "nakit yönetimi amacıyla ve geçici likidite ihtiyaçlarının finansmanı şartına" bağlanarak sınırlandırılabilir.

İç borcun sınırlandırılması için prosedürel önlemlerin yanında, oransal sınırlamalar da önerilmiştir. İç borcun toplam miktarına oransal sınır, "bir yıl içinde alınacak iç borçlar, o yılın toplam kamu harcamalarının %20'sini geçemez" şekilde ifade edilebilir. Miktarla hukuksal sınır, "iç borçlanma, sadece her malî yıl bütçe görüşmeleri sırasında, TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğunun (veya 2/3 çoğunluğunun) kararıyla yapılır ve siyasî iktidarlar burada belirtilen sınırı aşamazlar" biçiminde olabilir. İç borç stoku sınırı ise, "iç borç stoku reel GSMH'nın %20'sini geçemez" şeklinde formüle edilebilir.

Dış borç için hukukî sınır, "yıl içinde alınacak dış borcun, sadece yatırım harcamalarında kullanılabileceği" şeklinde yazılabilir. Dış borç stoku sınırı, "dış borç stokunun reel GSMH'nın %40'ını geçemeyeceği" biçiminde konabilir.

Borçlanmaya genel sınır, borç stoku sınırı olarak, "toplam borç stokunun GSMH'nın %60'ını geçemeyeceği" hükmünün, Anayasa hükmü haline getirilmesiyle uygulanabilir.

İç borcun sınırlandırılmasıyla, hükümetlerin yönetim yetkilerinin azaltılmaya çalışıldığı, devletin güçsüzleştirileceği eleştirilerine karşı, aşağıdaki cevaplara yer verilmiştir:

Çoğu zaman, politik sistemin yapısal özelliklerinden doğan sorunlar, yanlış bir şekilde, politik yapıyı daha da karmaşılaştırılarak ve aynı zamanda siyasî karar mercilerinin yetkileri artırılarak çözülmeye çalışılır. Hükümetler kaybettikleri

kontrolü, daha fazla karar inisiyatifini ellerinde toplayarak tekrar geri alabileceklerini düşünürler. Oysa politik kurum ve yapılardaki bu karmaşıklık ve her şeyi kontrol etme isteği, asıl sorunun ve tepkilerin kaynağıdır. Bunu, iç borç özelinde ifade etmeye çalışırsak aslında sorun, hükümetlerin elindeki iç borçlanma yetkisinin çokluğu değil; bu yetkinin nasıl kullanıldığı ve hükmetme davranışının kullanılmasında ortaya çıkan yanlışlıkların giderilip giderilemeyeceğidir. Bir taraftan, borçlanma yetkisinin sınırlarının iyi çizilmesi gerekirken, öbür taraftan yönetim yetkilerinin azaltılması değil tam tersine, bütçe karar alma mekanizmalarının merkezileştirilmesi, bütçenin genellik ve birlik ilkelerinin uygulanması önerilmektedir. Hükümetleri yanlışla iterek güçsüzleştiren, politik yapı içindeki unsurların temizlenmesi amaçlanmaktadır.

Üçüncü bölümde varılan sonuçlara göre, Türkiye’de finans sektörünün oligopolcü yapısı, devletin iç borç aldığı piyasanın da aksak işlemesine neden olmaktadır. Tezin dördüncü bölümünde Türkiye’de borç sorunu ile borç piyasasının yapısı arasında ilişki kurulmuştur. Finans sektörünün niçin oligopolcü bir yapıda olduğu tartışılmış, iç borçlanmada izlenen yöntemlerin, (örneğin ihale yönteminin) bu yapıyı devam ettirme yönünde etki yapabildiği iddia edilmiştir.

Bir taraftan kamu bankalarına siyasî müdahaleler, sektörün rekabet, verimlilik, etkinlik prensiplerine göre işlemesini engellerken, öbür taraftan borç yönetimlerinin sürekli olarak bankalardan fon talep etmesi, faizlerin düşürülme çabası içine girildiği dönemlerde, özel bankaların devlete tavır alarak, borç vermeme silahını kullanabilmelerine neden olmaktadır. Finansal sektörde bu silah, devlete karşı güçlü bir şekilde kullanılabildiği sürece, oligopolcü yapının kırılması iyice güçleşmektedir.

Devletin, iç borçlanmada problemlere neden olan bir piyasadan borçlanmamak için, öncelikle malî disipline dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. İç borcun sınırlandırılmadığı durumda, bankacılık sektörünün uzun vadede başarılı bir performans sergileyebileceğinden, sektörde denetimlerin uzun vadede sıkı bir şekilde devam edebileceğinden kuşku duyulduğu ifade edilmiştir. Malî disipline aykırı olarak işleyen ihale yönteminin, aşamalı olarak kaldırılması tavsiye edilmiştir.

Bu arada, finans sektöründe risk yönetimini geliştirici ve özel finans kurumlarının finans sektöründeki payını artırıcı yasal önlemler, teşvik edici kararlar alınması; bankaların sermaye yeterliliğinin artırılması ve etkin denetime ilişkin Avrupa Birliği'nin prensiplerine daha fazla uyumunun sağlanması gerekmektedir.

Son dönemde kamu bankalarının görev zararları sorununun nasıl çözüldüğüne de dikkat çekilmiştir. Kamu bankalarının görev zararları, DİBS verilerek çözülmüştür. Devlet, bu senetleri gelecekte parasallaştırma hakkını saklı tutmak istemiştir. Hem iç borç stoku hem de borç faiz yükü çok fazla artmıştır. Finans sektöründe kamu bankaları sorununun hızla çözülmesi, bir taraftan iyi olurken, öbür taraftan izlenen yöntemin biraz tehlikeli olduğuna işaret edilmiştir. Bu yöntem yüzünden, devletin iç borç sorununu çözmek için öncelikle malî disipline dikkat etmesi gerektiği anlayışına aykırı sonuçlar, gelecekte doğabilir.

Türkiye'de kamu borçlarının daha iyi izlenmesi için, daha farklı bir muhasebe sisteminin uygulanması gereklidir. Mevcut muhasebe sisteminin geliştirilmesi ve değiştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur. Amaç öncelikle iç borç kayıt sisteminin modernizasyonu olabilir. Buna ait çalışmalar, daha fazla kurumlararası koordinasyon ve işbirliğiyle yapılmalıdır. Nakit bazlı muhasebe sistemi, tahakkuk bazlı muhasebe sistemine geçiş yönünde geliştirilirse, bilgisayar ortamında tutulan iç borç hesapları ve alt kalemleri artarsa, daha ayrıntılı tablolar oluşturulur ve malî şeffaflık ilkesi doğrultusunda yayınlanırsa, iç borçlar daha iyi izlenebilir.

Tek hesap planı altında devlet hesaplarının bütçe kodlarıyla uyumlu şekilde düzenlenmesi, genel kabul görmüş muhasebe standartlarının devlet hesaplarına da hâkim olması, kamu muhasebesinde geleceğe yönelik önemli hedefler olabilir.

Türkiye'de yeni bir muhasebe sistemi getirilse bile, iç borçların sınırlandırılması için malî disiplin çok önemlidir. Malî disiplin sağlanmadan, yeni muhasebe sisteminin tam anlamıyla işleminin mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu yüzden malî disipline, tezin dördüncü bölümünde de özel önem verilmiştir. İkinci bölümden farklı olarak dördüncü bölümde malî disiplin, kavramın taşınması gereken anlam itibarıyla değil, somut birkaç uygulama üzerinden incelenmiştir.

Kamu finansmanında denetimin arttırılmasına ilişkin önlemler, yeni borç yönetiminin getirilmesi iç borç yönetiminin etkinliğinin arttırılmasına yönelik çabalar ve kurumlararası koordinasyonun geliştirilmesine yönelik girişimler, malî disipline doğrudan doğruya katkı yapacak sonuçlar doğurabilir. Bu ana başlıklar altında önerilerde bulunulmuştur.

Hazine Müsteşarlığında kamu borçlarının iç ve dış denetimi daha iyi olmalıdır. İç denetim şimdiye kadar hiç yapılmamıştır. Sayıştay tarafından yürütülen dış denetim ise etkisizdir. Sayıştay bir hesabı reddederse bunun yaptırımı yoktur. TBMM’de yapılan ön denetim ve sonradan denetim de etkinleştirilebilir. Milletvekilleri ya da hükümet, ilave harcama önerilerinde bulunurken, bunu finanse edebilecek gelir kaynağına da işaret ederlerse, bu tür bir hukuksal düzenleme, TBMM’deki ön denetimi büyük ölçüde etkinleştirebilir. Yine hukuksal bir düzenleme ile, Kesin Hesap Kanun Tasarısı reddedilen hükümetin, istifa etmesine yol açabilecek kapılar aralanabilir.

İç borç yönetiminin etkinliğinin nasıl artırılacağı ve yeni iç borç yönetiminin nasıl olması gerektiği tartışılmıştır. Bu başlık altında, borç yönetimlerini hem siyasî alana karşı, hem de iç borç piyasasına karşı güçlendirecek önerilerde bulunulmuştur. İhale yönteminden aşamalı olarak nasıl vazgeçilebileceği sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Farklı borçlanma yöntemlerinin nasıl kullanılacağı konusunda öneriler dile getirilmiştir. Bu amaçla değişken faizli ve endeksli tahviller çıkartılması, nominal faizle borçlanma, iskonto usulüyle borçlanma, Repo, ÖTDT uygulamaları değerlendirilmiştir.

Bütün bunlardan sonra, DİBS satış yöntemlerinde dengeli bir bileşimin sürdürülmesi ve hiçbir satış yönteminin diğeri aleyhine, stok cinsinden aşırı ölçüde genişletilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Türkiye’de malî disiplin için kurumlararası işbirliğinin artırılması gereklidir. Bu başlık altında, aynı zamanda özel sektörün de desteğinin alınması gerektiği söylenmiştir.

Aslında kamu açığının finansmanı amacına yönelik finansal liberalizasyon önlemleri sonrasında, Türkiye’de finansal sektör, son yıllarda oldukça büyümüştür. Bu finansal sektörün elinde büyük bir DİBS stoku birikmiştir. “DİBS ikincil

piyasasının geliştirilmesine yönelik önlemler” başlığı altında, özellikle bu senetler konu edilmiştir. DİBS ikincil piyasasının mevcut durumu tartışılmış, bu piyasanın geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur. İlk olarak, DİBS'lere yönelik düzenli bir tezgah üstü piyasa kurulması tavsiye edilmiştir. Bu piyasa sayesinde, bankaların elindeki senetlerin hareketleri kontrol edilebilir. İkincil piyasaların derinliği, likiditesi ve aynı zamanda piyasada şeffaflık artırılabilir. Piyasa talebinin spekülasyon arz ve talep şartlarının etkisi altında gerçekleşmesi önlenemez.

Bir başka öneri, istikrar programının ilk aşamasında kamu kâğıtlarının bankalar aracılığıyla repo yapılmasının engellenmesi önerisidir. Repo piyasası ilk anda bütünüyle Merkez Bankasının kontrolüne verilebilir. Bu piyasaların düzgün işlemesine yönelik önlemler alındıktan, piyasaların şeffaflığını sağlayacak mekanizmalar hazır edildikten sonra, repo işlemleri tekrar tamamen serbest bırakılabilir.

Bir üçüncü önlem olarak, DİBS'lere yönelik, yine İMKB bünyesinde bir vadeli işlemler piyasası da kurulmalıdır. Vadeli işlemler piyasaları gelecekte faiz oranlarına ilişkin belirsizlik ortamını büyük ölçüde azaltabilirler. Yatırımcının yüksek likidite talebini kısmen hafifletebilirler. Piyasalarda beklentilerin kötüleştiği durumlarda bir tür erken uyarı görevi görebilirler.

Türkiye’de para arzı ve likiditenin kontrol altına alınması, iç borçların sınırlandırılması için alınması gereken önlemlerden bir diğeri olarak dile getirilmiştir. Bu amaçla, sıcak paranın kısmen kontrol edilmesi, malî yapıların sağlamlaştırılması, malî şeffaflığın artırılması önerilmiştir. Paranın politizasyonuna ve iç borcun periyodik olarak parasallaştırılmasına karşı, yasal sınırlamalar gerektiği söylenmiştir. Para arzı artış hızının GSMH artış hızını aşmamasına yönelik Anayasada (yada organik yasada) bir hükmün yer almasının, aşırı para arzı artışlarını sınırlamada etkisinin olabileceği iddia edilmiştir. Merkez Bankası davranışının, likiditeyi ne şekilde etkilediğine de dikkat çekilmiştir.

İç borçların sınırlandırılması için, kamu harcamalarında verimlilik ve denk bütçe önerilmiştir. Yeterli kamu hizmetleri ve sosyal güvenlik hizmetlerinin kesintisiz sürmesi için kamu harcamalarının artırılmasının bir ön koşul olmadığı

söylenmiş, daha önemlisi kamu harcama bileşiminin iyi olması gerektiği iddia edilmiştir. Bize göre gelecekte denk bütçeyle de, yeterli kamu hizmeti verilebilir.

Denk bütçe önerisinin Türkiye için ne anlama gelebileceği tartışılmıştır. Denk bütçe önerisi, modern anlamda genellik ve birlik ilkelerinin uygulandığı bütçeler için geçerlidir. Bu yönüyle tüm kamu kesimi bilançosunun denliğini ifade eder. Öneri, hem harcama hem de gelir yönünde pek çok düzenlemeyi ve hazırlığı gerektirir. Türkiye'nin bir anda denk bütçe uygulamasına geçmesi tavsiye edilmemiştir. Denk bütçenin harcama kanadı için şu şekilde bir öneri vardır:

Ekonomik istikrarı gerçekten sağlama niyetindeki bir hükümet, “herhangi bir malî yıl boyunca, toplam harcamaların toplam gelirleri aşmayacağı” şeklindeki bir kuralı, istikrar programının temel kurallarından biri haline getirebilir. Türkiye’de bu kural, bir malî reform yasasında düzenlenebilir. Kamuoyu desteği ve baskısıyla bu kural, bir Anayasa kuralı haline getirilmelidir. Anayasa hükmü şu şekilde olabilir:

“Kamu harcamalarındaki artış yüzdesi GSMH’deki artış yüzdesini geçemez. KİT’ler, Fonlar, Sosyal Güvenlik Kuruluşları ve Mahallî İdarelerin bütçeleri, bu bütçelere ilişkin gerçekçi sayısal verilerle birlikte, kamuoyuna açıklanır ve Anayasada sınırları çizilmiş “olağanüstü durumlar” hariç, herhangi bir malî yıl boyunca, toplam devlet harcamaları toplam devlet gelirlerini aşamaz”.

Denk bütçe, bütçe açıkları sınırlanarak da sağlanabilir. Onun için şu şekilde bir öneride bulunulabilir:

“Bütçe açıkları/GSMH oranı, yüzde 3’ü ve bütçe dışı kamu kesimi gelir ve harcamalarının da içerildiği kamu kesimi açıklarından doğan KKBG’nin GSMH’ya oranı, yüzde 4’ü aşamaz. Yıllık Bütçe Kanunu teklifleri, bu açık oranına bağlı olarak hazırlanır ve TBMM tarafından onaylanır.

Bütçe uygulamaları ve bütçe dışı kamu kesiminin hesap durumları, Maliye Bakanlığı tarafından, üçer aylık dönemler itibariyle TBMM’ye izleyen ay sonu sunulur.

Yıl içinde ara dönemlerde Anayasal sınırların aşılması halinde, hükümetin yılın geri kalan dönemleri için harcama yetkileri, açık sınırlarına geri dönülene kadar, TBMM tarafından kısıtlanır. Hükümet, mevcut vergi oranlarını arttırmadan, yeni reel

gelir kaynakları oluşturarak, bütçe açıklarının limitler içine alınmasıyla yükümlüdür. Bu maddede öngörülen bütçe açığı oranı, savaş ve olağanüstü hal ilan edildiği dönemlerde TBMM kararıyla uygulanmayabilir.”

Denk bütçe ile kamu harcamalarının verimliliği, birbirini tamamlayan iki olgudur. Bu iki olguyu bir arada değerlendiren önerilerde de bulunulmuştur.

Denk bütçe ilkesini bozmadan, tüm kamu kesimi bilançosu içinde, kamu harcama bileşimini tekrar düzenlemek, yatırım harcamalarının verimli olup olmadığını sürekli sorgulayacak bağımsız mekanizmalar getirmek ve yerel yönetimlerin yatırımlarda kullanmak üzere harcayacakları fonları arttıran bir yerel yönetim reformu uygulamak, Türkiye’de kamu harcamalarında verimliliği arttırabilir. Yerel kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, yerel yönetim bütçelerinin “denk bütçe” olması için bir başka yol olabilir.

Muhasebe anlamında bütçenin birlik ilkesini bozmayan, ayrı bir yatırım bütçesi, Türkiye için iç borcun sınırlandırılmasının ilk aşamasında sonradan kaldırılmak üzere önerilebilir.

Bütçede genellik ve birlik ilkelerini bozan uygulamalara son verilebilir. Örneğin bütçe dışı fonların kaldırılması yönündeki girişimler, bu açıdan olumludur. Sıfır tabanlı bütçeleme ve performans bütçe anlayışları çerçevesinde bütçeler hazırlanabilir. Bütçe uygulama süreci kesintiye uğramamalıdır. Önceki yıldan kendisine ayrılmış ödeneği bir kamu kurumu, sonraki yıl da kullanabilmelidir. Bu düzenleme, kamu harcamalarında israfları azaltabilir. Satın alma, ihale sistemi, teşvik sistemi, Devlet İhale Kanunu ve diğer malî kanunlar, şeffaflık, daha rekabetçi olma ve uluslararası standartlara uyum açısından gözden geçirilebilir, değiştirilebilir.

İç borçların sınırlandırılması için, optimal vergileme yaklaşımı tartışılmıştır. Konu, öncelikle denk bütçe önerisinin gelir tarafını ilgilendirir. Optimal vergilemeye uygun bir vergi yapısı kurulmasının, kamu gelir elde etme sisteminin verimliliğini artırabileceğini ve dolayısıyla iç borçların sınırlandırılmasına katkı yapabileceğini düşünüyoruz. Aynı zamanda, borç yönetiminde alınacak önlemler, optimal vergilemeyi destekler nitelikte olursa, optimal vergileme ile borç yönetimi ilişkisi kurulursa, iç borçların sınırlandırılması daha kolay olabilir. Geleneksel optimal vergileme teorisinin, son yıllarda bu yönde genişlediği ifade edilmiştir. “Vergi

miyopluğu” ve “bozucu vergileme” koşullarının Türkiye için geçerli olduğu söylenmiştir.

Türkiye’de bozucu vergileme yüzünden devlet, vergi kaçırانların üzerine sert bir şekilde gidememektedir. Optimal vergileme, vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik bir yaklaşımdır. Fakat vergi gelirlerinin artırılmasını, vergi yükünün adil dağıtılmasına önem vererek ve özellikle ücretli kesim üzerindeki vergi oranlarını artırmaktan kaçınarak yapmaya çalışır. Bozucu vergileme ise, vergi gelirlerini artırmak için vergi oranlarını artırmayı tercih edebilir. Bu ayrıma dikkat çekilmiş ve devletin verimsiz gelir elde etme sisteminin, gelecekte kamu açıklarını tekrar üretmeyecek şekilde verimli bir hale getirilmesine önem verilmesi gerektiği söylenmiştir. Türkiye’de, açık finansmanın sürdürülmesi yerine, bozucu vergileme koşullarının giderilmesi yöntemi izlenmelidir.

Politik belirsizlik ve polarizasyon gibi, Türkiye’de optimal vergilemenin izlenmesini zorlaştıran faktörlerden söz edilmiş, fakat buna rağmen, optimal vergilemenin Türkiye için dikkate alınması gereken bir yaklaşım olduğu vurgulanmıştır. Politik belirsizlik ve polarizasyon, kamu borcunu artırır ve bozucu vergileme koşullarının sürmesinde dolaylı olarak etkili olur. Optimal vergileme konusunda son olarak aşağıdaki önerilerde de bulunulmuştur:

Türkiye’de toplam kamu gelirlerinin GSMH’ya oranının %30’u aşmaması ve maksimum vergi oranlarının buna göre düzenlenmesi sağlanabilirse, bozucu vergilemenin önlenmesi belki mümkün olabilir.

Optimal vergileme yaklaşımı, tasarruf oranının genel olarak düşük kaldığı gelişmekte olan bir ülkede, iki ya da üç dilimli, fakat marjinal vergi oranı sıfır olan bir vergi tarifesi (tax smooting) önerir. Kısmî düz oranlı vergi yapısının, Türkiye koşullarında, artan oranlı bir vergi yapısından “daha optimal” olup olmayacağı da tartışılabilir. Tartışmaya hukukî bir boyut katılarak, Anayasanın öncelikle 73. maddesinin, optimal vergileme önerileri doğrultusunda değiştirilebileceği önerisinde bulunulmuştur.

Türkiye’de iç borçların sınırlandırılması için, aslında özel sektöre de çok büyük sorumluluk ve rol düşmektedir. Hükümetlerin, iç borçların sınırlandırılmasında sürekli kararlı ve etkili davranabilecekleri varsayımı, politik

belirsizlik ve bölünmüşlüğün hâkim olduğu bir yapı içinde, pek fazla güvenilir bir varsayım olmaktan çıkmaktadır. Buradan hareketle, dördüncü bölümün son kısmında, özel sektörün iç borçların sınırlandırılması için neler yapabileceği özetlenmeye çalışılmıştır.

Özel sektör, öncelikle siyasî karar alma mekanizmalarının daha iyi işleminde, işletilmesinde etkili olabilir. İdarî eylem ve işlemlerde daha fazla şeffaflığın sağlanması, hukuk devleti ilkesinin gereği gibi çalışması, özel sektörün katkısını gerektirir. Aynı zamanda iç borçların sınırlandırılmasıyla ilgili yasa ve Anayasa değişikliklerinde özel sektör, yönlendirici olabilir.

Artan işsizlik oranına rağmen, devlet kadrolarında istihdamı arttırmak için baskı yapmayan, devleti bir kazanç kapısı olarak değil, hizmet aracı olarak gören bir anlayışla özel sektör, toplumda devletin bir hizmet aracı olduğu fikrinin yerleşmesine çalışmalıdır. Ulusal işgücünü, özel sektör şartlarına göre eğitirse ya da bu alana destek verirse, devletin her türlü yanışına rağmen geleceğini, özel yatırımları arttırmada gören anlayış içinde olursa, özel sektör, gelecekte büyük bir avantaj elde edebilir.

KAYNAKLAR

- Abaan, Ernur Demir., "Government Debt, The Central Bank and Inflation: Testing of Three Hypotheses and The Structure of Causality", **METU Studies in Development**, 20 (3) 1993, ss 251-267.
- Abaan, Ernur Demir., "Kamu Borçlarının Makroekonomik Etkileri: Türkiye Deneyimi"**, TCMB Tartışma Tebliği, No 8905, Kasım 1989, ss 1-32.
- Ackrill, Robert., "The European Union Budget, The Importance of the Balanced Budget Rule and the Future of the Rule Under Economic and Monetary Union", **Universty of Liecester, Centre for Economic Studies, Working Papers**, August 1998. ss 1-25.
- Açba, Sait., **Devlet Borçlanması**, Birinci Baskı, Adım Yayınları, Ankara, 1991.
- Akaike, H., "Maximum Likelihood Estimation of Gaussian Autoregressive Moving Average Models," **Biometrika**, Vol 60, 1973, ss 255-265;
- Akalın, Güneri., "Ekonomik Anayasanın Anlamı ve Kapsamı Hakkında Görüşler", **Ekonomik Anayasa Paneli**, 16 Aralık 1996, Ankara 1997, ss 38-46.
- Akçay, Belgin ve Eren Öğretmen., "Vergiler ve Faiz Politikası", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 1997, ss 169-180.
- Akçay, O. Cevdet, C. Emre Alper ve Süleyman Özmucur., "Budget Deficit, Inflation and Debt Sustainability: Evidence from Turkey (1970-2000)"**, Boğaziçi University Discussion Papers, No 01/12, ss 1-15.
- Akçin, Ogün ve C. Emre Alper., "Aggregate Consumption and Permanent Income: An Empirical Investigation for Turkey", **METU Studies in Development**, 26 (1-2), 1999, ss 1-23.
- Akılhoğlu, Zeki, Yener Altuntaş ve Ahmet Çanga., "Türk Bankacılık Sisteminde Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi Gereği", **Hazine Dergisi**, Temmuz 1996, Sayı 3, ss 1-27.
- Aktan, Coşkun Can, Utku Utkulu ve Selahattin Togay., **Nasıl Bir Para Sistemi? Parasal Disiplin ve Parasal İstikrar İçin Alternatif Öneriler**, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İstanbul 1998.
- Aktan, Coşkun Can., "Borçlanma Yetkisinin Sınırlandırılması ve Ekonomik Anayasa Önerisi", **Maliye Yazıları**, Nisan-Haziran 1998, ss 7-12.
- Aktan, Coşkun Can., "Bütçedeki İsrâfların Azaltılması İçin Malî Disiplin ve Malî Sorumluluk Ahlakı", **Yeni Türkiye Dergisi**, Mart-Nisan 1999, ss 155-158.

- Aktan, Coşkun Can., **Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat**, Doğu Matbaası, Ankara 1994.
- Aktan, Coşkun Can., **Değişim ve Devlet**, TİSK Yayınları 1998.
- Aktürk, İsmail., **Hazine İşlemleri**, TAKAV Matbaacılık, Ankara, 1993.
- Akyazı, Haydar ve A. Kadir Topal., "Enflasyonla Mücadelede Arjantin Mucizesi ve Türkiye'de Enflasyon Duyarsızlığı", **İktisat İşletme ve Finans**, Sayı 135, Haziran 1997, ss 19-34.
- Alessina, Alberto ve Guido Tabellini., "A Political Theory of Fiscal Deficits and Government Debt", **Review of Economic Studies**, Vol 57, 1997, ss 403-414;
- Alessina, Alberto ve Guido Tabellini., "A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt in a Democracy", **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Papers**, No 2308, July 1987, ss 1-38.
- Alessina, Alberto ve Guido Tabellini., "External Debt, Capital Flight and Political Risk"**, UCLA Working Papers, **Number 538, November 1988, ss 1-35.**
- Alessina, Alberto ve Lawrence H. Summers., "Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol 25, February 1993, ss 151-162.
- Alessina, Alberto ve Roberto Perotti., "Budget Deficits and Budget Institutions", **National Bureau of Economic Research Working Papers**, No 5556, May 1996. ss 1-40.
- Alessina, Alberto., "Politics and Business Cycles in Industrialized Democracies", **Economic Policy**, Vol 8, 1989, ss 78-107.
- Altay, Asuman., "The Theory of Optimal Taxation and New Approaches: A Survey", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2000, ss 1-23.
- Altinkemer, Melike., "The Crawling-Peg System: Turkish Experience in the 1980's", **Central Bank of The Republic of Turkey Research Department Discussion Papers**, No 9014, 1990. ss 1-9.
- Aslan, Hanefi., **Enflasyonist Finansman Politikası**, Akbil Yayıncılık, Bursa 1997.
- Asomedya., "Günümüzde Bankacılık Sisteminin Durumu", **Asomedya**, Kasım 1998, ss 28-42.
- Asomedya., "Malî Sektör ve Reel Sektör İlişkileri", **Asomedya**, Mayıs 1999, ss 30-35.
- Ataman, Pelin., "Kamu İç Borçlanması", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 28, 1999, ss 22-43.

- Bağcı, Hamdi., **Kamu Borçları ve Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No 135, Ankara 2001.
- Bailey, Martin J., "Toward a New Constitution for a Future Country", **Public Choice**, Vol 90, 1997, ss 73-115.
- Balaban, Ercan., **Türkiye'de Enflasyona Endeksli Kamu Menkul Kıymetlerinin Çıkarılmasına İlişkin Bir Çalışma**, Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Yayını No 97/2, Ankara 1997. ss 1-35.
- Bankacılar Dergisi., "Türk Malî Sisteminin Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Malî Sistemleriyle Karşılaştırılması", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 17, 1996, ss 17-18.
- Barro, Robert., "Are Government Bonds Net Wealth?", **Journal of Political Economy**, Vol 82, 1974, ss 1095-1118.
- Basel Komite'nin Yeni Sermaye Düzenlemesi Taslağına İlişkin Özet, http://www.tbb.org.tr/turkce/basle/yeni_taslak_ozet.doc, 27.11.2001.
- Belgian Federal Public Debt, <http://193.190.199.97/interdette/pdf/indicator2000.pdf>, 28.10.2001.
- Berksoy, Turgay., "Vatandaş, Enflasyon ve Gündelik Hayat", **Görüş Dergisi**, Haziran 1998, ss 12-19.
- Bernheim, B. Douglas., "A Neoclasical Perspective on Budget Deficits", **Journal of Economic Perspectives**, Vol 3, Spring 1989, ss 55-72.
- Berument, Hakan ve Nuray Güner., "Inflation, Inflation Risk and Interest Rates: A Case Study for Turkey", **METU Studies in Development**, 24 (3) 1997, ss 319-327.
- Bilgili, Faik., **Testing the Ricardian Equivalence Theorem in the Framework of the Permanent Income Hypothesis**, Presented Paper at the METU Conference on Economics, 1997. ss 1-23.
- Bilici, Nurettin., "Türkiye'nin Vergi Yüğü Düşük müdür?", **Asomedy**, Aralık 1997, ss 48-55.
- Binay, Şükrü ve Kürşat Kunter., "Türkiye'de Malî Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü", **İşletme ve Finans Dergisi**, Ocak 1999, ss 24-47.
- Blejer, Mario I. ve Adrienne Cheasty., "The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues", **Journal of Economic Literature**, 29 (December 1991), ss 1664-1678
- Bocutoğlu, Ersan., **Makroiktisat (Keynesyen Teori ve Politikalar)**, Derya Kitabevi, Trabzon 1997, ss 416-423.
- Bohn, Henning., "Why Do We Have Nominal Government Debt?", **Journal of Monetary Economics**, Vol 21, 1988, ss 127-140.

- Buchanan, James M. ve Marilyn R. Flowers., **The Public Finances (An Introductory Textbook)**, Fifth Edition Richard Irwin Inc, Homewood Illinois, 1980.
- Buchanan, James M., "The Economic Consequences of the Deficit", **Journal of Public Finance and Public Choice**, 1986 (3), ss 149-156.
- Buchanan, James., **The Public Finance**, Third Edition, Richard D. Irwin Inc. Illinois, 1970.
- Bucley, Francis ve Eric Rasmusen., "The Uneasy Case for Flat Tax", **Washington University Economics Working Papers**, No: 99/7003, January 1999, ss 1-39.
- Buiter, Willem H. ve Urjit J. Patel, "Debt, Deficits and Inflation: An Application to the Public Finances of India", **Journal of Public Economics**, Vol 47, 1992, ss 171-205.
- Candemir, H. Baturalp., "External Debt and Internal Transfer Problem, The Case of Turkey: 1980-1990", **The Central Bank of The Republic of Turkey Research Department Discussion Papers**, No 9404, 1994, ss 1-59.
- Caselli, Francesco., "On the Distribution of Debt and Taxes", **Journal of Public Economics**, Vol 65, 1997, ss 367-386.
- Chalk, Nigel Andrew., **Sustainable Deficits and Sustainable Debt (Fiscal Deficits)**, PHD Thesis, University of California, 1995.
- Collins, J ve P Jones., **Public Finance and Public Choice**, Oxford University Press, 1998.
- Cuddington, John T., "Analysing the Sustainability of Fiscal Deficits in Developing Countries", <http://netec.mcc.ac.uk/WoPEc/data/Papers/wopwobama1784.html>, (12.01.2002)
- Çağlar, Ünal., "İstikrar Politikalarında Nominal Çapa Seçimi ve Para İkamesi", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Kasım 1997, ss 33-38.
- Çamlıca, Mustafa (Çev)., "Vergiden Kaçınmanın Önlenmesi Alanında Yeni Eğilimler", **Vergi Dünyası**, Sayı 197, Ocak 1998, ss 24-37.
- Çanakçı, İbrahim., **Finanse Edilebilir Kamu Açığı**, DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Çalışma Raporları 1997-04, Aralık 1997. ss 1-19.
- Derdiyok, Türkmen., "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları", **16. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 28-31 Mayıs 2001, Antalya 2001. ss 1-22.
- Derdiyok, Türkmen., Türkiye'nin Laffer Eğrisi, **Maliye Dergisi**, Mart-Nisan 1993, ss 26-39.,

- Devrim, Fevzi ve Asuman Altay., "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devlet Anlayışındaki Değişmelerin Kamu Malî Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Açısından Değerlendirilmesi", 15 Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Antalya 2000. ss 1-39.
- Devrim, Fevzi., **Kamu Maliyesine Giriş**, Üçüncü Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1999.
- Diamond, Peter., "National Debt in a Neoclassical Growth Model", **American Economic Review**, Vol 55, 1965, ss 1126-1150.
- Dileyici, Dilek ve Özlem Özkıvrak.**, "Yeni Yüzyılda Malî ve Parasal Politikalarda Yeniden Yapılanma", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, **Cilt 2, Sayı 2, 2000, ss 70-98.**
- DPT.**, Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, Ankara 2001.**
- Drazen, Alan., "The Political Economy of Delayed Reform", **Journal of Policy Reform**, Vol 1, No 1, June 1996, ss 1-8.
- Drazen, Allan., Towards a Political-Economic Theory of Domestic Debt", **National Bureau of Economic Research Working Papers**, No 5890, 1997, ss 1-26.
- Durusoy, Ömer Tanju ve İbrahim Tokatlıoğlu., "Devalüasyon ve J Eğrisi", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 8, Sayı 24-25, İlkbahar-Yaz 1997, ss 65-79.
- Easterly, William., "When is Fiscal Adjustment an Illusion?", **World Bank Working Papers**, 1998.
- Economist., Country Data, <http://www.economist.com/countries>, (11.11.2001).
- Eğilmez, Mahfi., "Enflasyon ve Siyaset Üzerine Türkiye'nin Deneyimleri: Enflasyon ve Seçim Arasındaki İlişki", **Finans Dünyası**, Aralık 1998, ss 12-14.
- Eğilmez, Mahfi., "İlk Üç Aylık Borçlanma Programının Değerlendirilmesi", **Finans Dünyası**, Nisan 1998, ss 24-26.
- Eğilmez, Mahfi., "Kritik Noktalar ve Zamanlar", **Finans Dünyası**, Haziran 1998, ss 12-13.
- Eğilmez, Mahfi., "Tasarrufun Vergilendirilmesi (Vergi-Faiz İlişkisi Üzerine)", **Finans Dünyası**, Eylül 1998, ss 10-11.
- Eğilmez, Mahfi., **Hazine**, Finans Dünyası Yayınları, No 3, 1996.
- Eisner, Robert., "Budget Deficits: Rhetoric and Reality", **Journal of Economic Perspectives**, Vol 3, Spring 1989, ss 73-93.
- Eker, Aytaç, Asuman Altay ve Mustafa Sakal, **Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, İkinci Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir 1997.

- Eker, Aytaç., "Anayasal İktisat Açısından 1982 TC Anayasası", **Ekonomik Anayasa Sempozyumu**, 28-29 Mayıs 1992, Ankara 1992, ss 32-52.
- Eker, Aytaç., "Siyasi Yozlaşmanın Önlenmesinde Bütçe Denetiminin Etkinleştirilmesi", **Politik Yozlaşma ve Şeffaf Yönetim Sempozyumu**, İzmir 14-15 Nisan 1994, Doğu Matbaası, 1994, ss 87-101.
- Eker, Aytaç., **Devlet Borçları (Kamu Kredisi)**, TAKAV Matbaacılık, Ankara 1994.
- Eker, Aytaç., **Kamu Maliyesi**, İkinci Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1997.
- Ekinci, Nazım Kadri., "Para Politikası ve Faizler", **Görüş Dergisi**, Nisan 1997, ss 32-36.
- Elster, Jon., "The Impact of Constitutions on Economic Performance", **Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics**, 1994.
- Emil, Ferhat ve Ali İhsan Gelberi., "Borç Yönetimi ve Para Politikalarının Koordinasyonu", **Hazine Dergisi**, Ekim 1996, Sayı 4, ss 51-69.
- Emil, Ferhat., "Devlet Bilançosunun Oluşturulmasına Dair Bazı Gözlemler", **Hazine Dergisi**, Sayı 8, Ekim 1997, ss 41-52.
- Emil, Ferhat., "Kamu Açıklarının Finansmanında Merkez Bankasının Rolü", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 26, 1998, ss 75-86.
- Eren, Kasım., **Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de Bankacılık**, Beta Yayınları, İstanbul 1996.
- Ergun, Mine., "Electoral Political Business Cycles in Emerging Markets: Evidence form Turkey", **Russian and East European Finance and Trade**, Vol 36 (6), 2000, ss 6-32.
- Erol, Ahmet.**, Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'de Devlet Borçları, **Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, No 324, Ankara 1992.**
- Erol, Ümit., "2000'e Doğru Türk Finans Piyasasının Genel Görünümü Sorunlar ve Yapısal Bozukluklar", **İktisat Dergisi**, Nisan 1998, ss 18-22.
- Ersel, Hasan., "Türkiye'de Devlet İç Borçlanma Senetlerinin İkincil Piyasasının Potansiyeli", **TCMB Tartışma Tebliği**, No 9201, Şubat 1992.
- Esener, Ömer., "Malî Sektör Reformu: Neredeyiz ve Nereye Gitmeliyiz?", **Finans Dünyası Finans Kulüp Özel Eki**, Yıl:3 Sayı:25, Şubat 1998, s 5.
- European Union., "Maastricht Treaty, Provisions Amending The Treaty Establishing The European Economic Community with a View to Establishing The European Community", Title II, <http://eurupa.eu.int/en/record/mt/title2.html>, 26.10.2001.

- EUROSTAT., "EU Enlargement, Key Data on the Candidate Countries", News Release, No 129/2001, 13 December 2001, <http://europa.eu.int/en/comm/eurostat/eurostat.html>, 11.02.2002
- Feldstein, Martin., "The Effects of Fiscal Policies When Incomes Are Uncertain: A Contradiction to Ricardian Equivalence", **American Economic Review**, Vol 78, March 1988, ss 14-23.
- Fındıkçıoğlu, Gündüz., "Döviz Cinsinden Borçlanma Üzerine", **İktisat Dergisi**, Eylül 1996, ss 70-74.
- Forum Dergisi., "10 Soruda Borç İdaresi", **Forum Dergisi**, Mayıs 1999, ss 16-19.
- Forum Dergisi., "Reel Faiz Kazancı Parmak Isırtıyor", **Forum Dergisi**, Nisan 1999, ss 12-13.
- Friedman, Milton., **Kapitalizm ve Özgürlük**, (Çev: Ergün Erberk ve Nilgün Himmetoğlu), Altın Kitaplar Yayınevi, Bilimsel Sorunlar Dizisi, İstanbul 1998.
- Frydl, E.J. ve D.M. Sobol., "Borçların Azaltılması mı Borçların Affı mı?" Çev. Metin Meriç, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 1991, ss. 345-355.
- Gazioğlu, Şaziye., "Consumption Effects and Wealth Effect in Turkey", **METU Studies in Development**, 10 (2), 1983, ss 131-153.
- Goldfajn, Ilan., **On Public Debt and Exchange Rates (Developing Countries)**, Massachusetts Institute of Technology,(MIT) Phd Thesis, 1995.
- Goldstein, Morris ve Philip Turner., **Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri: Kökenleri ve Politika Seçenekleri**, (Çev: Ali İhsan Karacan), Dünya Yayınları, 1999.
- Gökmen, Berrak., "Avrupa Birliği Ülkeleri Bankacılık Sektörü İle Türk Bankacılık Sisteminin Karşılaştırılması", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl 36, Sayı 3, Mart 1999, ss 3-28.
- Gökmen, Berrak., "Türk Bankacılık Sisteminde Faiz Marjları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl 36, Sayı 2, Şubat 1999, ss 35-42.
- Granger, C.W.J., "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods", **Econometrica**, Vol 37, 1969, ss 553-560.
- Granger, C.W.J., "Some Recent Developments in a Concept of Causality, **Journal of Econometrics**, 1988, ss 198-210.
- Greene, William H., **Econometric Analysis**, Second Edition, Prentice-Hall Publication, 1993.
- Günday, Metin., **İdare Hukuku**, Zirve Ofset Yayınları, Ankara, 1996.

- Güran, Nevzat., **Makro Ekonomik Analiz**, Karınca Matbaası, İzmir 1996.
- Güran, Nevzat., **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1999.
- Gürbüz, Selma., "Enflasyonun Vergi Gelirlerinin Reel Değeri Üzerine Etkisi (Tanzi Etkisi)", **Hazine Dergisi**, Sayı 7, Temmuz 1997, ss. 5-39.
- Gürcan, Yasemin Gürsoy., **Malî Disiplinin Sağlanmasında Yasal Düzenlemelerin Yeri, Önemi, Dünya Uygulamaları ve Türkiye Örneğinin İncelenmesi**, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1999.
- Gürgenci, Zerrin., "Devlet İç Borçlanma Senetleri Faizleri Tüketimden Vazgeçmenin Getirisi midir?", **TCMB Araştırma Planlama ve Eğitim Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliğleri**, No 9306, Haziran 1993. ss 1-23.
- Gürler, Sema., **Devlet İç Borç Yönetimi, OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması**, DPT Yayını, Ankara 1997.
- Gürlel, Can Fuat., "Ekonomik Anayasa İhtiyacı", **Finans Dünyası**, Haziran 2001, ss 68-71.
- Hacıhasanoğlu, Bilge., "Türkiye'de Para Arzı İle Enflasyon Arasında Nedensellik İlişkisi", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 1983, ss 54-62.
- Hagen, J. Von ve Ian J. Harden., "Budget Processes and Commitment to Fiscal Discipline", **European Economic Review**, Vol 39, 1995, ss 771-779.
- Hamilton, D.J., **Time Series Analysis**, Princeton University Press, Princeton, 1994.
- Han, Song ve Casey B. Mulligan, "Inflation and the Size of Government", Federal Reserve Board, Washington DC, **Finance and Economics Discussion Series, Working Papers**, January 2002, ss 1-44.
- Hazine Müsteşarlığı., **Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler: Kamu Maliyesi**, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1997.
- Healy, Nigel ve David Parker., "How Much Should Government Borrow?", **Current Topics in Applied Economics**, Anforme Hd. Northumberland, 1988, ss 70-87.
- Her Majesty's Treasury-United Kingdom, **Debt Management Report-1999-2000**, United Kingdom Publications, March 2001.
- Her Majesty's Treasury-United Kingdom., **Debt Management Report-1996-1997**, <http://www.hm-treasury.gov.uk/pub/html/debt/1996/main.html>, 28.10.2001.

- Herekman, Aykut., **Kamu Maliyesi, (Devlet Faaliyetleri ve Finansman Teknikleri)**, Cilt I, İkinci Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1988.
- Hoelscher, Gregory., "Federal Borrowing and Short Term Interest Rates", **Southern Economics**, 1983, ss 319-333.
- Holzman, Robert., "Emeklilere Yapılan Ödemeler", **Kamu Harcamaları Rehberi**, (Der) Ke-young Chu ve Richard Hemming, (Çev) Doğan Cansızlar, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No:1995/2, Ankara 1995, ss 115-132.
- Hürcan, Yasemin, Emine Kızıldağ ve Hakan Yılmaz., "Türk Kamu Mali Yönetimi Saydamlık Standartlarının Neresinde: IMF İyi Uygulamalar Tüzüğü Temelinde Bir Değerlendirme", **Devlet Reformu, Kamu Maliyesinde Saydamlık**, TESEV Yayınları No 20, İstanbul 2000, ss 99-136.
- IMF., Code of Good Practices on Fiscal Transparency, <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/code.htm>, 28.10.2001.
- IMF., Country Data, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2000/02/data/index.htm>, (11.11.2001).
- IMF., Revised Draft Manual on Fiscal Transparency, <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/manual/indez.htm>, (4. 1. 2002).
- İMKB., **Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu**, İMKB Yayınları, İstanbul 1998.
- İnce, Macit., **Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)**, 5. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 1996.
- İpçi, Mustafa ve Mehmet Baha Karan., "21. Yüzyıl Eşiğinde Türkiye'de Bankacılık Sisteminin Yapısı, Verimliliği ve Sanayi Sektörüne Katkısı", **Asomedy**, Mart 1998, ss 33-46.
- Judd, Kenneth., "Debt and Distortionary Taxation in a Simple Perfect Foresight Model", **Journal of Monetary Economics**, Vol 20, 1987, ss 51-72.
- Kanlıgöz, Cihan., "Kamu Borçlanma (İstikraz) Sözleşmeleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Aralık 1997, ss 339-357.
- Karacan, Ali İhsan., "Disponibilite Bankalara mı Ekonomiye mi Yük?", **Finans Dünyası**, Şubat 1993, ss 25-27.
- Karacan, Ali İhsan., "Kamu Borçlanması Üzerine", **Finans, Ekonomi ve Politika**, Creative Yayıncılık, 1997, ss 68-74.
- Karacan, Ali İhsan., **Bankacılık ve Kriz**, Creative Yayıncılık 1997.
- Karaduman, Emine., **Ekonomik Kalkınmada Finansman ve Organizasyonu**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, Ankara 1993.

- Karakaş, Eser., Anayasa'nın 73. Maddesinin Karşılaştırmalı Bir Eleştirisi", **Görüş Dergisi**, Haziran 1998, ss 48-53.
- Kesriyeli, Mehtap., **1980'li Yıllardan Günümüze Para Politikası Gelişmeleri**, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No 97/4, Ankara 1997.
- Kır, Yavuz., "Kamu Finansmanına Yeni Bir Borç Yönetimi", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl 34, Temmuz 1997, ss 3-13.
- Kibritçiöglü, Aykut., "Causes of Inflation in Turkey: A Literature Survey with Special Reference to Theories of Inflation", **University of Illinois, College of Commerce and Business Administration Office of Research, Working Papers**, Number 01-0115, 2001, ss 1-44.
- Kopits, George ve Jon Craig., "Transparency in Government Operations", **IMF Occasional Papers**, Number 158, 1998, ss 1-42.
- Kopits, George ve Steven Symansky., "Fiscal Policy Rules", **IMF Occasional Papers**, Number 162, 1998, ss 1-45.
- Kubalı, Derya., "Performans Denetimi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, Mart 1999, ss 31-62.
- Kurtuluş, Erciş., "Kamu Harcamalarında Saydamlık", **İktisat, İşletme ve Finans**, Sayı 134, Mayıs 1997, ss 26-30.
- Lessard, Donald R., "Beyond The Debt Crisis: Alternative Forms of Financing Growth", **Dealing With The Debt Crisis**, (ed) Ishtrat Husain ve Ishac Diwan., The World Bank Washington DC, 1990, ss.294-308.
- Luporini, Viviane., **Central Bank Independence and the Federal Domestic Debt: A Study of Brezillian Case, 1966-1996**, City University of New York, PhD Thesis, 1998.
- Malvey, Paul F, Christine M. Archibald, ve Sean Flynn., **Uniform Price Auctions: Evaluation of the Treasury Experience**, Office of Market Finance US Treasury, Washington DC. 20220, 1995.
- Meriç, Metin., Devletin "Borçlanma Hakkı ve Yetkisi", **İşletme ve Finans Dergisi**, Ocak 1992, Sayı 82, ss 26-35.
- Minibaş, Türkel., **Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye**, Der Yayınları, Ankara 1992.
- Missale, Alessandro., "Managing The Public Debt: The Optimal Taxation Approach", **Journal of Economic Surveys**, Vol 11, No 3, 1997. ss 235-265.
- Muter, Naci B., "Yerel Yönetim Hizmetleri ve Özelleştirme", **Özelleştirme Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi IIBF Maliye Bölümü ve Celal Bayar Üniversitesi IIBF Yayını, Nisan 1994.

- Neyaptı, Bilin ve Seçil Özgür., "The Effects of Fiscal and Monetary Discipline on Budgetary Outcomes", **Bilkent University, Working Papers**, 1999, ss 1-25.
- OECD., **Government Debt Management, Debt Instruments and Selling Techniques**, Vol 2, OECD Publications, 1983.
- Oktar, Suat., "Para Politikasının Güvenilirliği ve Güvenilirliğin Sağlanmasında Enflasyon Hedefi Yaklaşımı", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Şubat 1998, ss 3-10.
- Öniş, Ziya., "Democracy, Populism and Chronic Inflation in Turkey: The Post Liberalization Experience", **Yapı Kredi Economic Review**, Vol 8 (1), 1997, ss 33-50.
- Özatay, Fatih., "Merkez Bankası Bilançosu Parasal İlişkiler ve Malî Sistem", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 26, 1998, ss 69-72.
- Özatay, Fatih., "Populist Policies and the Role of Economic Institutions in the Performance of the Turkish Economy", **Yapı Kredi Economic Review**, Vol 10 (1), 1999, ss 13-26.
- Özatay, Fatih., "The Lessons from the 1994 Crisis in Turkey: Public Debt Mismanagement and Confidence Crisis", **Yapı Kredi Economic Review**, Vol 7, June 1996, ss 21-37.
- Özbilen, Şevki., **Maliye Politikası (Teorik Esaslar İlkeler ve Yöntemler)**, Atilla Kitabevi, Ankara 1999.
- Özbilen, Şevki., **Türkiye'de Kamu İç Borçlanması ve Ekonomik Etkileri**, Atilla Yayıncılık, Ankara 1998.
- Özdicle, Leyla Baştav., "Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yapısı", **Hazine Dergisi**, Sayı 6, Nisan 1997, ss 29-52.
- Özgen, Ferhat Başkan., "Cumhuriyetin 75. Yılında, Bütçe Disiplini Açısından Genellik ve Birlik İlkelerinden Sapmalar", **Cumhuriyetimizin 75. Yılına Armağan (Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Gelişmeler Üzerine Düşünceler)**, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, No 8, Aydın 1999, ss 249-271.
- Özgen, Mehmet., "Gelişmekte Olan Ülkelerde Faiz Politikaları", **Maliye Dergisi**, Ocak-Şubat 1994, ss 60-78.
- Özgün, Didem Bahar., "An Empirical Approach to Fiscal Deficit and Inflation: Evidence from Turkey", **The Republic of Turkey Prime Ministry The Undersecretariat of Treasury General Directorate of Economic Research Working Papers**, January 2000. ss 1-57.
- Özkaramete, Nazende., "Türkiye'de Dolarizasyon ve Para İkamesi 1990-1995", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 7, Sayı 20, Bahar 1996, ss 99-106.

- Özmen, Erdal ve Çiğdem İzgi Kogar., "Sustainability of Budget Deficits in Turkey with a Structural Shift", **METU Studies in Development**, 25 (1), 1998, ss 107-127.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl., **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Parasız, İlker., **Kriz Ekonomisi (Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları)**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995.
- Parasız, İlker., **Para Politikası Türkiye Uygulaması**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Bursa 1998.
- Poterba, James M., "Balanced-Budget Rules, Budget Institutions and Fiscal Policy in the USA", **AEA Papers and Proceedings**, May 1996, ss 396-418.
- Romer, David., **Advanced Macroeconomics**, Singapore 1996, ss 87.
- Roubini, Nourel ve Xavier Sala-i-Martin., "Financial Repression and Economic Growth", **Journal of Development Economics**, Vol 39, 1992, ss 5-30.
- Sachs, Jeffrey D, Wing Thye Woo ve Xiaokai Yang., "Economic Reforms and Constitutional Transition", **Centre for International Development at Harvard University Working Papers**, No 43, April 2000. ss 1-46.
- Sak, Güven ve Sinan Sönmez., "Kamu Hesaplarında Saydamlık ve Borç Yönetimi", 15. Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Antalya 2000. ss 1-27.
- Sakal, Mustafa., "Malî Savurganlıkların Önlenmesinde Denk Bütçe Önerisi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Mart-Nisan 1999.
- Saraçoğlu, Bedriye., "Malî Açıkların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Rolü ve Enflasyonla Mücadelede Etkili Politikaların Seçimi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 25, (2), 1998, ss 329-359.
- Saraçoğlu, Bedriye., "Türkiye'de Kamu Açıkları ve Enflasyon", **İktisat, İşletme ve Finans**, Ocak 1999, ss 49-61.
- Sargent, Thomas ve Neil Wallace., "Some Unpleasant Monetarist Arithmetics", **Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review**, Vol 5, No 3, Fall 1981, ss 1-18.
- Savaş, Vural Fuat., **İktisadın Tarihi**, 2. Baskı, Avcıol Basım ve Yayınevi, İstanbul 1998.
- Savaş, Vural., "Yeni Anayasa Hazırlanırken Ekonomik Anayasa", **Ekonomik Anayasa Sempozyumu**, 28-29 Mayıs 1992, Ankara 1993.
- Savaş, Vural., **Politik İktisat**, Üçüncü Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 1998.

- Sims, Cristopher A., "Macroeconomics and Reality", **Econometrica**, Vol 48, 1980, ss 1-47.
- Skilling, David Graham., **Policy Coordination, Political Structure and Public Debt**, Harvard University Public Policy PhD Thesis, 2001.
- Soylu, Hakkı., **Türkiye'de Senyoraj Gelirleri ve Kamu Açıkları**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayını, No 81, Ankara 1997.
- Sönmez, Sinan., "Bütçe Açığının Finansmanı ve Enflasyon", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 21 (4) 1994, ss 579-603.
- Sönmez, Sinan., "Türkiye'de Kamu Finansmanı ve Enflasyon Vergisi", 1998 Genel Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, 1998. ss 1-10.
- Sturm, Roland ve Markus M Muller., **Public Deficits (A Comparative Study of Their Economic and Political Consequences in Britain, Canada, Germany and the United States)**, Longman Publications, 1999.
- Sutherland, Alan., "Fiscal Crises and Aggregate Demand: Can High Public Reverse the Effects of Fiscal Policy", **Journal of Public Economics**, Vol 65, 1997, ss 147-162.
- Şener, Orhan., **Kamu Ekonomisi**, BETA Yayınları İstanbul 1996.
- Şenesen, Ümit ve R. Selim., "Consumption Patterns of Turkish Urban and Rural Households in 1987", **METU Studies in Development**, 22 (2), 1995, ss 207-220.
- Şıklar, İlyas., "Gelişmekte Olan Ülkelerde P Enflasyon Modeli: Türkiye 1980-1997", **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1-2, 1998, ss 293-314.
- Şıklar, İlyas., "Türkiye'de Nakit İkamesi ve Senyoraj Gelirine Etkisi", ODTÜ Ulusal Ekonomi Kongresi'nde Sunulan Bildiri, 1997. ss 1-12.
- Tanzi, Vito ve Ludger Schuknecht., "Reforming Government: An Overview of Recent Experience", **European Journal of Political Economy**, Vol 13, 1997, ss 395-417.
- Tanzi, Vito., "Inflation , Lags in Collection, and the Real Value of Tax Revenue", **IMF Staff Papers**, Vol 24, 1977, ss 154-167.
- Togay, Selahattin., "Para İkamesi Nedenleri ve Yarattığı Sonuçlar", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 8, Sayı 26, Sonbahar 1997, ss 87-103.
- Trostel, Philip A., "The Nonequivalence Between Deficits and Distortionary Taxation", **Journal of Monetary Economics**, Vol 31, 1993, ss 207-227.
- Tufte, Edward., **Political Control of the Economy**, Princeton University Press, 1978.

- Tunca, Arda., "Kamu Kesiminin, Özel Kesimin Fon Kullanım Olanaklarını Daraltma Etkisi (Crowding Out)", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl 30, Sayı 6, Haziran 1993, ss 47-58.
- Tural, Aziz., **Devlet Borçları**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, Yayın No 325, Ankara 1992.
- Turhan, Salih., **Vergi Teorisi ve Politikası**, Altıncı Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1998.
- TUSİAD., **Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması: Malî Disiplin Gereği Üzerine Gözlem ve Öneriler**, TUSİAD Yayını, Ocak 1996, ss 48.
- Tutar, İbrahim ve Aysıt Tansel., "Political Business Cycles, Institutional Structure and Budget Deficits in Turkey," **METU-ERC Working Papers**, No 2019, 2001.
- Tügen, Kamil., **Devlet Bütçesi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1997.
- Türk, İsmail., **Kamu Maliyesi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1992.
- Türkan, Ercan., "Alternatif Kamu Açığı Tanımları: İşlevsel Kamu Açığı", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 24 (4) 1997, ss 549-573.
- Türkan, Ercan., "Devlet İç Borçlanma Senetlerinden elde Edilen Faiz Gelirlerinin Vergilendirilmesi", **İşletme ve Finans Dergisi**, Mayıs 1996, ss 16-22.
- Ugan, Füsün Çelebi., **Debt Management Policies in Turkey**, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1997.
- Uimonen, Peter Paul., **Neoclasical and Post-Keynesian Approaches to Public Debt and Public Investment**, New School for Social Research, PhD Thesis, 1994.
- Ulusoy, Ali D., "Kamu Hizmeti Anlayışında Yeni Yönelimler: Avrupa Yapılanmasının Kamu Hizmeti Teorisine Etkileri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 2, Haziran 1998, ss 21-40.
- Ulutürk, Zeliha., **Türkiye'de İç Borçların Sermaye Piyasasına Etkisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.
- Utkulu, Utku., "Are the Turkish External Deficits Sustainable? Evidence from the Cointegrating Relationship Between Exports and Imports", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 1998, ss 119-132.
- Uzay, Nisfet., "Enflasyonun İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Teori ve Türkiye Uygulaması", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 15, 1999, ss 27-43.

- Uzunođlu, Sadi., "Finans Sektörü 1997'den 1998'e Neler Devretti: Bankacılık Sektörü ve Reel Kesim", **Finans Dünyası**, Şubat 1998. ss 71-76.
- Ülengin, Burç., "Bütçe Açığı, Parasal Büyüme, Enflasyon, Döviz Kuru ve Üretim Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 22 (1) 1995, ss 101-116.
- Willett, Thomas D., "The Political Economy of External Discipline: Constraint Versus Incentive Effects of Capital Mobility and Exchange Rate Pegs", **Claremont Collages School of Politics and Economics, Working Papers**, August 2001. ss 1-34.
- Worldbank., **World Development Indicators**, 2001.
- Yamak, Nebiye ve Rahmi Yamak., Türkiye'nin Vergi Türlerine Göre Laffer Eğrisi, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 18-19, 1995, ss 51-65.
- Yamak, Rahmi., "Türkiye'nin Laffer Eğrisi: Kalman Filtre Tahmin Tekniği", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 7, Sayı 21, Yaz 1996, ss 27-37.
- Yetim, Sedat., "Dünyada ve Türkiye'de Repo ve Ters Repo İşlemleri", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 23, 1997, ss 15-34.
- Yıldırım, Refia., "Türkiye'de 1980 Sonrası Vergi Politikalarının Optimum Vergi Kuramına Göre Değerlendirilmesi", Genel Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Antalya 2001. ss 1-11.
- Yotsuzuka, Toshiki., "Ricardian Equivalance in the Presence of Capital Market Imperfections", **Journal of Monetary Economics**, Vol 20, 1987, ss 411-436.
- Yurtsever, Barlas., "Cumhuriyetin 75. Yılına Girerken Türk Bankacılığı", **75 Yılda Paranın Serüveni**, Türkiye İş Bankası Tarih Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul 1998, ss 139-148.
- Yükseler, Zafer., "Bütçe Kanunları ve İç Borçlanma Politikası," **İşletme ve Finans Dergisi**, Nisan 1996. ss.16-36.